

Uniwersytet Śląski, Wydział Teologiczny

Ojcowie Kościoła: życie – pisma – myśl

Konspekty wykładów

opr. Jan Słomka

Ewentualne uwagi i pytania: janslomka@gazeta.pl

Katowice 2008

Wprowadzenie

- Ojcowie Kościoła to przede wszystkim, zgodnie z przyznanym im tytułem, najważniejsze postacie z pierwszych wieków istnienia Kościoła, okresu jego młodości. Młodość się nie powtarza, tylko raz zdobywa się pierwsze doświadczenia. Tak było i w historii Kościoła. W następnych wiekach szukając dróg rozwiązań kolejnych trudnych sytuacji, problemów, konfliktów, jakie przynosiło życie, w Kościele zawsze odwoływano się do Ojców. Dlatego Ojcom Kościoła, jak żadnym innym w późniejszej historii, poświęcona jest osobna dyscyplina teologiczna – patrologia.
- Ale Ojcowie Kościoła, to w pewnym sensie także ojcowie Europy. Cywilizacja europejska tworzyła się otwarta na wiele wpływów, otwarta była właściwie na dorobek każdej z wcześniej rozwiniętych kultur. Ale wsparta jest przede wszystkim na trzech filarach: greckiej filozofii, rzymskim prawie i -właśnie – tradycji judaistycznej i chrześcijańskiej. Przy czym, zarówno filozofia jak i prawo, zostały przeniesione w początek wieków średnich, czyli początki tworzenia się współczesnej Europy, przez chrześcijaństwo, często w sensie dosłownym – dzięki pracy kopistów w klasztorach, która ocaliła starożytne pisma -, ale przede wszystkim duchowo i intelektualnie: dzięki temu, że Ojcowie Kościoła przyswoili i przekazali dalej dorobek Grecji i Rzymu.
- A więc studium i pielęgnowanie dorobku Ojców jest niezbędne nie tylko w dla uprawiania teologii teologii, ale także jako pielęgnowanie dziedzictwa kultury.
- Stąd pomysł tej strony: jako mała pomoc dla pokolenia sięgającego najpierw do Internetu, a dopiero potem (ewentualnie) do książek: aby znalazło tutaj wiedzę o Ojcach, wiedzę na miarę moich możliwości rzetelną, zgodną z aktualnym stanem badań oraz podstawowe wskazówki bibliograficzne.
- Zgodnie z podtytułem są to konspekty, a więc - zwłaszcza przy przedstawianiu nauki Ojców – dominują równoważniki zdań, hasła. Być może kiedyś rozwinę te hasłowe informacje w pełny tekst, ale na pewno nie nastąpi to w najbliższym czasie.
- Jan Słomka

Przedmiot patrologii

3

- **Ojcowie Kościoła – pisarze kościelni.** Rozróżnienie nieoficjalne – nie ma jednego katalogu jednoznacznie wyliczającego ojców Kościoła – ale często stosowane. Ojcowie Kościoła oprócz wkładu w rozwój teologii wyróżniali się także świętością życia.
- **Doktorzy Kościoła:**
 - Wschodniego: Atanazy, Bazyli, Grzegorz u Nazjanzu, Jan Chryzostom
 - Zachodniego: Ambroży, Hieronim, Augustyn, Grzegorz Wielki
- **Pisarze wschodni** (greccy): j. grecki
- **Pisarze zachodni** (łacińscy): j. łaciński
- **Pisarze orientalni**, języki na wschód od greckiego: np. koptyjski, syryjski, armeński...
- **O. przednicejscy:**
 - O. Apostolscy (przed 150)
 - Apologeci (ok. 150-240)
- **O. ponicejscy** (IV w. zwany bywa „złotym wiekiem myśli patrystycznej”)
- Czasami rozróżnia się **patrologię i patrystykę** (patrystyka wtedy oznacza ten aspekt patrologii, który zajmuje się myślą Ojców i w zasadzie jest tożsama z teologią patrystyczną, a patrologia w sensie ścisłym to studium życia i dorobku piśmienniczego). Jednak to rozróżnienie nie jest powszechne i nie ma wielkiego znaczenia.
- My kończymy wykłady z reguły na Soborze Chalcedońskim (451) i Grzegorzem Wielkim (†604), ale do czasu Ojców zalicza się jeszcze nawet VII- VIII w., w tym **piśmiennictwo chrześcijańskie w Irlandii i Brytanii.**

Studia i teksty patrystyczne, (m. in. antologia patrystyki iroszkockiej) opracował A. Bober, Kraków 1967.

Millenium: pierwsze tysiąclecie chrześcijaństwa w świetle tekstów źródłowych. 5: Anglia, Szkocja, Irlandia: teksty źródłowe do historii Kościoła i patrystyki I-IX w. wybrał, oprac., tł. z łac. A. Bober, Lublin 1991.

J. Strzelczyk, Iroszkoci w kulturze średniowiecznej Europy, Warszawa 1987.

J. Strzelczyk, Apostołowie Europy, Poznań 1997.

Polecam witrynę Rafała Zarzeczego SJ:

<http://www.jezuici.pl/~rzarzecz/>

4

- ▶ [Podręczniki](#)
- ▶ [Podstawowe narzędzia patrologa](#)
- ▶ [Wydania tekstów Ojców Kościoła](#)
- ▶ [Polskie przekłady tekstów patrystycznych](#)
- ▶ [Bibliografia patrystyczna zawartości niektórych czasopism polskich \(m.in. *Vox Patrum*\)](#)
- ▶ [Opracowania różne](#)
- ▶ [Użyteczne strony internetowe](#)

A oto adres w niezbyt kompletnej bibliografii polskich tłumaczeń Ojców Kościoła (do roku 2006):

http://www.wtl.us.edu.pl/pdf/bibliografia_tlumaczen_OK.pdf

Natomiast bardzo kompletną bibliografię sporządził

W. Stawiszyński, Bibliografia patrystyczna 1901-2004, Kraków 2006.

Przy poszczególnych postaciach i tematach, w ramach, podaję wybraną bibliografię. Wybór jest subiektywny. Są to wyłącznie samodzielne publikacje, a nie artykuły. Raczej nie podaję prac zbiorowych. Pomijam z zasady opracowania historii: Kościoła, teologii, dogmatów, filozofii, podręczniki, leksykony, hasła encyklopedyczne i wprowadzenia w polskich przekładach tekstów patrystycznych. Zakładam, że do nich czytelnik dotrze także bez moich wskazówek.

Zgodnie z założeniem, by podawać treści użyteczne dla niespecjalistów, ograniczam się do literatury dostępnej w j. polskim.

Podręczniki patrologii i wydawnictwa o podobnym charakterze (wybrane)

5

- Altaner, B. - Stuiber, A., *Patrologia. Życie, pisma i nauka Ojców Kościoła*; tł. P. Pachciarek, Warszawa 1990.
- Drączkowski, F., *Patrologia*, Pelplin - Lublin 1999.
<http://www.mikolaj-bydgoszcz.home.pl/patrologia/patrologia.htm>
- Manzanares, C.V., *Pisarze wczesnochrześcijańscy I-VII w. Mały słownik*, Warszawa 1996.
- Pieszczoch, Sz., *Patrologia. Wydanie nowe*; t. 1-2, Gniezno 1994.
- Żurek A., *Wprowadzenie do Ojców Kościoła*, Kraków 1993.
- Kelly, J.N.D., *Początki doktryny chrześcijańskiej*; tł. J. Mrukówna; przekład przejrzał E. Stanula, PAX Warszawa 1988.
- Di Berardino, A. - Studer, B. [red.], *Historia teologii. T.1: Epoka patrystyczna*, tł. zbior., Wyd. M, Kraków 2003.
- Padovese, L., *Wprowadzenie do teologii patrystycznej*; tł. A. Baron (Myśl Teologiczna, 1), Kraków 1994.
- Pietras, H., *By nie milczeć o Bogu. Zarys teologii Ojców Kościoła*, Kraków 1991.
- Pietras, H., *Początki teologii Kościoła* (Myśl Teologiczna, 28), Kraków 2000 (**polecam wyd. II uzupełnione i nieco zmienione - 2007**).
- Czuj J., *Patrologia*, Poznań, 1953. (*ku przestrodze, by nie korzystać – jest bardzo przestarzały*)
- **Najważniejsze słowniki patrystyczne (są przetłumaczone na inne języki, ale nie dotarłem do dokładnych informacji na ten temat):**
 - *Lexikon der antiken christlichen Literatur*, hrsg. S. Döpp - W. Geerlings, Freiburg – Basel – Wien 2002.
 - *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, a cura di A. Berardino, Casale Monferrato 1983. (Ostatnio jest przygotowywane nowe wydanie – znacznie poprawione)
- **Inne przydatne pozycje:**
 - F. W. Deichmann, *Archeologia chrześcijańska*, tł., E. Jastrzębowska, Warszawa 1994.
 - J. Fontaine, *Chrześcijańska literatura łacińska. Rys historyczny*, tł. J. Słomka, Tarnów 1997.
 - A. M. Malingrey, *Chrześcijańska literatura grecka*, tł. M. Starowieyski, Tarnów 1995.

Praeparatio ewangelica

6

- Judaizm:

palestyńsko-babiloński, wierny Prawu, broniący się przed wpływami helleńskimi: Talmud, Machabeusze, faryzeusze, oczekiwania mesjańskie w tym nadzieje na powrót politycznej potęgi Jerozolimy (zeloci), esseńczycy;

aleksandryjski – zhellenizowany: greckojęzyczne księgi ST, LXX, Filon Aleksandryjski (10 przed Chr. - 40).

Rozwój synagog – uczeni w Piśmie, prozelityzm żydowski.

70- Zburzenie Świątyni. Centrum religijnym judaizmu – Jamnia.

90- Żydowski synod w Jamnia odrzuca Septuagintę, odcina się od judeochrześcijaństwa.

135 – Ostateczne wygnanie żydów z Palestyny. W miejscu Jerozolimy – Aelia-Capitolina

- Świat grecko – rzymski:

Kultura hellenistyczna – j. grecki – *koine*

Filozofia Platona – obraz świata: pierwszeństwo rzeczywistości duchowej – świata idei - nad materialną. Jedno źródło istnienia, dobra, piękna i prawdy - żadnego dualizmu. Dusza upadła w ciało.

Filozofia stoicka: logos (lub duch) przenikający kosmos, ale w zasadzie to też rodzaj materii.

Logos – dusza powszechna jest tym dla świata, czym dusza dla człowieka.

Bóg - Natura – Opatrzność.

Epiktet: dusza ludzka to syn boga, część boga.

Ideał doskonałości człowieka: grecki *apatheia*; rzymski – cnoty kardynalne.

Jedno Cesarstwo – *pax romana*

Prawo rzymskie – wolność religijna.

Kulty greckie i rzymskie, synkretyzm, zabobonność, wróżby...

Kulty misteryjne: Eleusis, Demeter, Artemida...

Judaizm

J. Maier, Między Starym a Nowym Testamentem. Historia i religia w okresie Drugiej Świątyni, tł., E. Marszał, J. Zakrzewski SJ, Kraków 2002.

Świat grecko – rzymski, patrz: Chrześcijaństwo w Cesarstwie Rzymskim, Kultura aleksandryjska – literatura.

Czas Ojców Apostolskich, do ok. 150 r.

7

Judeochrześcijaństwo

- Typu aleksandryjskiego
 - List PseudoBarnaby*
 - List Klemensa*
- Palestyńskie
 - Didache*
 - Pasterz Hermasa*

Tematy:

Apokaliptyka, angelologia

Kościół jako istota teologiczna, istniejący w preegzystencji

Spory o stosunek do Prawa

Egzegeza alegoryczna i typologiczna ST

J. Daniélou, *Teologia judeochrześcijańska*, tłum. pol. S. Basista, Kraków 2002. Wydanie pierwsze w r. 1958, przekład polski wydania włoskiego z r. 1974, poprawionego przez samego J. Daniélou.

F. Szulc, *Struktura teologii judeochrześcijańskiej: studium metodologiczne w świetle badań J. Daniélou SJ*, Kraków 2005.

Etnochrześcijaństwo

Ignacy Antiocheński – Listy, tzw. *Drugi List Klemensa*, Polikarp ze Smyrny

Papiasz z Hierapolis – ocalały krótkie fragmenty, trudne do oceny

Nieunikniony spór: chrześcijaństwo – judaizm: pytanie o to, kto jest dziedzicem obietnic Bożych?

Spór judaizm - chrześcijaństwo był nieunikniony bo dotyczył centralnej postaci: Jezusa Chrystusa. Wiele świadectw tego sporu znajdujemy już w Nowym Testamencie, zwłaszcza listach św. Pawła.

Większość żydów, a przede wszystkim przywódcy religijni, nie uznali Jezusa za Mesjasza.

W centrum wiary chrześcijańskiej jest wyznanie, że Jezus jest Zbawicielem, a więc, w kategoriach żydowskich – Mesjaszem.

W efekcie, jest to spór dzieci jednego Ojca o to, kto jest jego narodem wybranym.

Bóg, Ojciec Jezusa Chrystusa, to ten sam Bóg, który objawił się żydom, wyzwolił ich z niewoli egipskiej i obiecał nadejście Mesjasza. Chrześcijaństwo od początku uznawało za swoją tradycję żydowską i Księgi Starego Testamentu (w j. greckim – LXX).

A więc pojawiło się pytanie: jakie znaczenie dla chrześcijan mają przepisy Prawa? Wszak pierwsze pokolenia chrześcijan to byli w dużej mierze nawróceni żydzi. Szczególnie dla nich było ważne pytanie o znaczenie Prawa po śmierci Chrystusa. Jak wiemy, już apostołowie rozstrzygnęli, że Prawo nie obowiązuje w sensie literalnym.

Również w sporze z judaizmem ten temat był istotny: oto żydzi, którzy nadal przestrzegali Prawa potwierdzali, że nie przyjęli Jezusa – Mesjasza (ten temat jest mocno obecny już w listach św. Pawła).

Dominujący nurt: Prawo obowiązywało do śmierci JCh, jako przygotowanie na Jego przyjście.

Marcjon, który chciał „oczyścić” chrześcijaństwo z wszelkich elementów tradycji żydowskiej, został uznany za heretyka.

Uznanie za swoje ksiąg ST przez chrześcijan jeszcze zaogniło spór. Wobec tego pytanie: kto jest dziedzicem obietnic Bożych danych w ST? - musiało podzielić żydów i chrześcijan.

Żydzi: synod w Jamnia (90r.) odrzuca LXX i przyjmuje kanon hebrajski.

W pismach chrześcijańskich pojawia się stwierdzenie, że Bóg odrzucił żydów, bo ci odrzucili Mesjasza (patrz np. Meliton s Sardes). Oficjalne odrzucenie przez Kościół tej teologicznej tezy – Nostra Aetate 4.

Nieunikniony spór między chrześcijaństwem a judaizmem: pytanie o to, kto jest dziedzicem obietnic Bożych?

Świadectwa chrześcijańskie:

Didache: potrzeba odróżnienia się judeochrześcijan od żydów – posty w inne dnię „niż obłudnicy”.

Ignacy (Magn 9,1) – nawróceni żydzi porzucili stary porządek i Prawo, i przeszli do nowego porządku...

Pseudo-Barnaba: Żydzi nigdy nie rozumieli Prawa, bo pojmowali je literalnie, a ono było zawsze duchowe.

Meliton z Sardes: ST to zapowiedź (typ) wydarzeń zbawczych – śmierci Jezusa. Narastająca zatwardziałość żydów, żydzi zabili Jezusa (n. 73nnn.), koniec Prawa, żydzi opuścili Pana i On ich nie znalazł (99n).

List do Diogneta: Kult żydów materialny, a więc niewłaściwy, choć skierowany do prawdziwego Boga.

Justyn, Dialog z żydem Tryfonem: Spór o rozumienie prorocत्व. Justyn: wypełniły się w JCh.

Tertulian, Przeciw żydom: W JCh wypełniły się prorocत्व ST, Prawo zostało zniesione, zburzenie Jerozolimy i cierpienia żydów znakiem, że nie rozpoznali JCh.

Ireneusz: Ofiary żydów ofiarami niewolników. Patriarchowie byli doskonalsi, dlatego nie potrzebowali Prawa. Eucharystia ofiarą ludzi wolnych.

Cyprian: Świadectwa do Kwiryna przeciw żydom – kontynuacja myśli Tertuliana.

Orygenes: Żydzi nie rozumieją duchowego sensu Pisma - inaczej rozpoznaliby w Jezusie Mesjasza. Ale żydzi mają dobrą znajomość sensu literalnego (historyczno-geograficznego i filologicznego) oraz moralnego.

Ale: Klemens Rzymski nie podejmuje tematu zamkniętego kultu świątynnego.

Inne płaszczyzny: chrześcijaństwo zburzyło wypracowaną przez żydów równowagę społ.-polit., która dawała im autonomię w zachowywaniu swoich praw i obyczajów na terenie Cesarstwa.

Trzeba zauważyć, że żydzi byli z definicji niemisyjni - prozelici na zawsze postawiali marginesem ich społeczności. Dlatego tworzyli zamknięte społeczności i łatwiej znaleźli miejsce w istniejących strukturach Cesarstwa. Chrześcijaństwo ze swej natury jest misyjne – dąży do ogarnięcia wszystkich.

Później:

Euzebiusz z Cezarei (HE 1,1) chce opisać „losy, jakich bezpośrednio po dokonaniu na Zbawicielu naszym zbrodni, doznał cały naród żydowski”.

Jan Chryzostom: kazania przeciw żydom - reakcja na judaizantes w Antiochii – tylko argumenty historyczno-teologiczne.

Augustyn pyta o znaczenie narodu żydowskiego w ekonomii Bożej w jego czasach. Jedną z jego odp.: żydzi bibliotekarzami chrześcijan.

Św. Jan Chryzostom, Mowy przeciwko judaizantom i żydom. Przeciwko żydom i hellenom, tłum. J. Iluk. Kraków 2007.
J. Czuj, Święty Augustyn o Żydach, Kraków 1928.

Chrześcijaństwo w Cesarstwie Rzymskim – kilka opracowań

- **Opracowania różnych aspektów historii i kultury Rzymu:**

- A. Wypustek, *Magia antyczna*, Wrocław – Warszawa – Kraków 2001.
- L. Winniczuk, *Ludzie zwyczaje i obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu*, cz. I-II. Warszawa 1983.
- T. Zieliński, *Religia starożytnej Grecji. Zarys ogólny. Religia hellenizmu*, Wrocław – Warszawa - Kraków 1971.
- G. Alföldy, *Historia społeczna starożytnego Rzymu*, tł. A. Gierlińska, Poznań 1988.
- A. Świderkówna, *Hellenika. Wizerunek epoki do Aleksandra do Augusta*, Warszawa 1974.
- A. Świderkówna, *Bogowie zeszli z Olimpu. Bóstwo i mit w greckiej literaturze świata hellenistycznego*, Warszawa 1999.
- J. Vogt, *Upadek Rzymu*, tł. A. Łukasiewicz, Warszawa 1993.
- P. Brown, *Świat późnego antyku. Od Marka Aureliusza do Mahometa*, tł. A. Podzielna, Warszawa 1991.
- M. Jaczynowska, *Dzieje Imperium Romanum*, Warszawa 1996.
- M. Jaczynowska, *Religie świata rzymskiego*, Warszawa 1990.
- H. I. Marrou, *Zmierzch Rzymu czy późna starożytność? II – IV wiek.*, tł. M. Węcowski Warszawa 1997.
- *Historia życia prywatnego, t. 1: Od Cesarstwa Rzymskiego do roku tysięcznego.* red. P. Ariès, G. DUBY, Wrocław – Warszawa – Kraków 1999.
- L. Schumacher, *Niewolnictwo antyczne*, tł. B. Mrozewicz, Poznań 2006.
- M. Cytowska, H. Szelest, *Literatura grecka i rzymska w zarysie*, Warszawa 1981.
- M. Cytowska, H. Szelest, *Literatura rzymska. Okres cesarstwa*, Warszawa 1992.
- T. Sinko, *Literatura grecka, t. 1–3*, Kraków 1931–1954.
- K. Kumaniecki, *Historia kultury starożytnej Grecji i Rzymu*, wyd. 9, Warszawa 1987.
- J. Łanowski, M. Starowieyski, *Literatura Grecji starożytnej w zarysie. Od Homera do Justyniana*, Warszawa 1996.
- S. Stabryła, *Historia literatury starożytnej Grecji i Rzymu. Zarys*, Wrocław 2002.

- **Opracowania nt. chrześcijaństwa w świecie grecko-rzymskim:**

- E. R. Dodds, *Pogaństwo i chrześcijaństwo w epoce niepokoju. Niektóre aspekty doświadczenia religijnego od Marka Aureliusza do Konstantyna Wielkiego*, tł. J. Partyka, Kraków 2004.
- M. Simon, *Cywilizacja wczesnego chrześcijaństwa*, tłum. E. Bąkowska, Warszawa 1979.
- W. Jaeger, *Wczesne chrześcijaństwo i grecka paideia*, tł. K. Bielawski, Kraków 2002.
- H. Chadwick, *Myśl wczesnochrześcijańska a tradycja klasyczna*, tł. P. Siejkowski, Poznań 2000.
- H. Chadwick, *Kościół w epoce wczesnego chrześcijaństwa*, tł. A. Wypustek, Warszawa 2005.
- W. Myszor, *Chrześcijaństwo w cesarstwie rzymskim II i III wieku. Wybrane zagadnienia życia społecznego*, Katowice 2005.
- M. Żywczyński, *Szkice z dziejów radykalizmu chrześcijańskiego*, Warszawa 1976.
- M. Żywczyński, *Kościół i społeczeństwo pierwszych wieków*, Warszawa 1985.
- A. Hamman, *Życie codzienne pierwszych chrześcijan (95-197)*, Warszawa 1990.
- E. Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa 1994.
- E. Trocmé, *Pierwsze kroki chrześcijaństwa*, tł. J. Gorecka-Kalita, Kraków 2004.
- W. Gnika, *Pierwsi chrześcijanie. Źródła i początki Kościoła*, tł. W. Szymona, Kraków 2004.
- Ch. Dawson, *Formowanie się chrześcijaństwa*, tł. J. Marzęcki, Warszawa 1969.
- T. Zieliński, *Chrześcijaństwo antyczne*, Toruń 1999.

Didache: Nauka dwunastu Apostołów

11

Syria, redakcja z wcześniejszych tekstów ok. 100 r.

- Nauka moralna o dwóch drogach, życia i śmierci, o wyraźnej zależności od nauczania żydowskiego.
- Pouczenie o przygotowaniu do chrztu (posty) i udzielaniu chrztu: formuła trynitarna, dowolność odnośnie do sposobu użycia wody.
- Posty: w środę i piątek a nie w poniedziałek i czwartek jak „obłudnicy”.
- O sprawowaniu Eucharystii: tu w modlitwach poczucie przynależności do jednego Kościoła rozciągniętego po całej ziemi.
- Eucharystia jako liturgia wzorowana na uczcie szabatowej lub chaburot, powiązana z posiłkiem.
- Trzy błogosławieństwa analogiczne do *beraka*: gr. *eucharistia* można uznać za odpowiednik hbr. *beraka*.
- Gotowość na bliską Paruzję: *Maranatha!*
- Pouczenia o sprawach bieżących kościoła lokalnego. Duża rola proroków wędrownych. Ważny jest problem rozpoznawania autentyczności proroka wędrownego.
- Znowu nauka o Eucharystii, tym razem jako ofierze – wzmianka o niedzieli i wyznawaniu sobie nawzajem przewinień przed Eucharystią.

J. Słomka, Pokarm i ofiara. Refleksja eucharystyczna wczesnych Ojców greckich, Łódź 2000, s. 20-30.117-8.

http://www.wtl.us.edu.pl/pdf/pokarm_i_ofiara.pdf

Analiza fragmentów Didache: r. 9-10.14-15.

1. *List Klemensa do Koryntian* (Rzym koniec I w.)

- List wysłany do kościoła w Koryncie z powodu nieporządków, buntu wobec prawowitego biskupa.
- Klemens, bp Rzymu, czuje się uprawniony i zobligowany do upomnienia kościoła w Koryncie.
- Układ: doskonała znajomość ST i jednocześnie kultury hellenistycznej.
- Wspomina o podróży św. Pawła do Hiszpanii.
- Harmonia świata – element stoicki.
- Wspomina legendę o Feniksie w kontekście nauczania o zmartwychwstaniu.
- Tematy:
 - Zawiść źródłem zła
 - Jedność Kościoła wokół biskupa
 - Wyrażnie o o sukcesji apostoelskiej (wszystkich apostołów)
 - Porządek w Kościele na wzór świątyni Jerozolimskiej: arcykapłan – biskup; kapłani – prezbiterzy; lewici – diakoni; *laos* – laicy
 - Porządek w służbie Bożej – na wzór liturgii świątynnej.
- Długa modlitwa końcowa, m.in. za rządzących - o pomyślność i aby dobrze zarządzili.
- Napomnienie z mocą kogoś, kto ma autorytet, władzę uporządkowania sytuacji w Kościele.
- Brak polemiki z judaizmem.

Tzw. *2. List Klemensa* nie jest jego autorstwa. Jest to homilia skierowana do pierwszego lub drugiego pokolenia entochrześcijan. Powstała ok. 130-150 w Egipcie lub Syrii.

Pasterz Hermasa

13

Rzym, ok.140 - początkowo uznawany za pismo „kanoniczne”, odrzuć to *Kanon Muratoriego*

- Autor: Hermas, judeochrześcijanin, prawdopodobnie wyzwolony niewolnik, brat bpa Rzymu, Piusa
- Forma - apokalipsa
 - Tytułowy Pasterz objawia Hermasowi wizje, symboliczne obrazy przedstawiające tajemnicę Kościoła: 5 widzeń, 12 przykazań, 10 przypowieści.
 - Ale jak na apokalipsę mało eschatologii, dużo o aktualnych problemach Kościoła.
- Tematy
 - **Kościół istniał przed wszystkimi innymi stworzeniami:** jako niewiasta stara i młoda. Jako wieża budowana w wodzie z różnych kamieni. Dużo o aniołach. Sprawiedliwi ST bez grzechu.
 - Chrzest jako pieczęć.
 - **Wezwanie do pokuty:** możliwa jedna pokuta po chrzcie.
 - **Kościół jako ogromna wierzba. Niektóre odcięte gałęzki odżywają, inne nie.**
 - **Pouczenia moralne – katecheza według wzorów pouczeń żydowskich**

Przeciwnicy możliwości pokuty po chrzcie:

- Hbr 10, 26n: Jeżeli bowiem dobrowolnie grzeszymy po otrzymaniu pełnego poznania prawdy, nie ma już dla nas ofiary przebłagalnej za grzechy, ale jakieś przerażające oczekiwanie sądu i żar ognia...
- Hipolit przeciw Kalikstowi
- Tertulian montanista

F. Szulc, *Syn Boży w Pasterzu Hermasa. Świadectwo chrystologii judeochrześcijańskiej*, Katowice 2006.

List Pseudo-Barnaby

14

- Judeochrześcijaństwo aleksandryjskie, ok. poł. II w.
- Wyjątkowo mocna polemika z judaizmem (całkiem przeciwnie niż u Klemensa Rz. – być może wynikało to z odmiennego charakteru i różnych adresatów ich pism).
- Przypisanie autorstwa wyraźnie zamierzone: Barnaba – pierwszy towarzysz Pawła wraz z nim znosił wrogość żydów z powodu głoszenia Ewangelii także poganom (Dz 13-14).
- Głęboka alegoryzacja prawnych tekstów ST: odrzucenie ich sensu dosłownego. To pozwala na wniosek, że żydzi od początku nie rozumieli ich prawdziwego sensu. Jest to surowsza dla żydów interpretacja niż typologiczna – ta uznawała wagę literalnego rozumienia Prawa do czasu przyjścia JCH.
- Interpretacja prorocत्व ST jako zapowiedzi Chrztu i Krzyża.
- Wyraźne stwierdzenia, że pierwszym adresatem i dziedzicem Przymierza jest nowy lud, a nie żydzi.

Listy Ignacego Antiocheńskiego. Polikarp. Papiasz

15

- Ok. 110, w drodze do Rzymu, na wykonanie wyroku.
- Listy: do kościoła w: Efezie, Magnezji, Tralleis, Rzymie, Filadelfii, Smyrnie, do Polikarpa biskupa Symrny.
- Chrystologia - pawłowa ze śladami janowej, kærion działał w prorokach, zrodzony i niezrodzony, jest ponad wszelką zmiennością.
- Mało wątków ST.
- Tematy:
 - Do kościoła w Rzymie:
 - „Kościół, który przewodzi w krainie rzymian”, „przewodzący w miłości” (prokayhmīnh t°w Žg< phw).
 - Kościół w jedności z biskupem, Ignacy używa określenia „kościół katolicki”.
 - Bez biskupa nie sprawować Eucharystii, nie chrzcić, małżeństwo zawierać wobec bpa.
 - Wspomina tylko biskupa i prezbiterów (nic o diakonach).
 - Eucharystia – pokarm, lekarstwo nieśmiertelności.
 - Przeciw doketom.
 - Męczeństwo: I. chce dopełnić naśladowanie Chrystusa, dojść do Chrystusa, osiąść Boga.
 - Małżeństwo i dziewictwo.

W tym czasie pisali Polikarp i Papiasz

Polikarp - List do Filipian, dołączony do kopii listów Ignacego.

Papiasz – fragmenty tekstów mówiące o powstaniu ewangelii św. Mateusza, św. Marka, itp.

Reguły i wyznania wiary

- Wyznania w NT (wybrane), wyznania chrystocentryczne stanowią część tytułów Jezusa:
 - 1 Kor 12,3: Jezus jest Panem (Καριω)
 - Mk 8,30: „Ty jesteś Mesjasz” (Χριστήν). Wyznanie Piotra.
 - Dz 8, 37: „Wierzę, że Jezus jest Mesjaszem, Synem Bożym”. Wyznanie urzędnika etiopskiego (BT podaje to w przypisie).
 - Mk 5, 7: „czego chcesz ode mnie Jezusie, Synu Boga Najwyższego!”. Krzyk ducha nieczystego.
 - Ef 4,4-6: „jeden Duch, bo też zostaliście wezwani do jednej nadziei, jaką daje wasze powołanie. Jeden jest Pan, jedna wiara, jeden chrzest. Jeden jest Bóg i Ojciec wszystkich...”
 - Mt 28,19: „udzielając im chrztu w imię Ojca i Syna i Ducha Świętego”.
- Ojcowie Apostolscy:
 - *Didache* – trynitarna instrukcja chrzcielna.
 - *List Klemensa*: trynitane wyznanie wiary.
 - Opisy życia ziemskiego Jezusa: Ignacy, *List do Kościoła w Tralleis* 9 i *Kościoła w Smyrnie* 1: antydoketyckie
- Formuły binarne: Ojciec i Syn:
 - 1 Kor 8,6: „istnieje tylko jeden Bóg, Ojciec .. Oraz jeden Pan, Jezus Chrystus” (kerygmat, nie formuła chrzcielna, ani reguła wiary).
 - Pozdrowienia Ignacego w *Listach*,
 - Ireneusz tłumaczy tę formułę jako głoszenie żydom Jezusa jako Syna Boga jedyne, Mesjasza.
- Tertulian – reguła wiary jako fundament, ze wskazaniem na kościoły apostołskie, szczególnie Kościół rzymski, jako strażników.
- Ireneusz – reguła wiary ta sama w całym Kościele, ze wskazaniem na Kościół rzymski, jako szczególnego depozytariusza.
- *Credo* Hipolita, Symbol Rzymski – łączy wyznanie chrystologiczne i trynitarne, dopisuje Kościół:
 - Wierzę w Boga Ojca wszechmogącego
 - I w Jezusa Chrystusa Syna Bożego
 - Narodzonego z Maryi Dziewicy za sprawą Ducha Świętego
 - Który został ukrzyżowany pod Poncjuszem Piłatem, umarł i został pogrzebany
 - Zmartwychwstał trzeciego dnia
 - Wstąpił do nieba
 - Przyjdzie sądzić żywych i umarłych
 - I w Ducha Świętego i w Kościół święty
 - I w zmartwychwstanie ciała.
- Skład apostołski.
- Symbol Nicejski i Konstantynopolitański – patrz schizma ariańska.
- Doksologia: „Chwała Ojcu przez Syna w Duchu Świętym” wcześniejsza od dzisiaj powszechnie używanej.

Kościół w Rzymie II-III w.

- Autorytet Rzymu: „groby Apostołów”
- Wybrane świadectwa dotyczące pierwszeństwa Kościoła Rzymskiego:
 - List Klemensa
 - List Ignacego do kościoła w Rzymie: „Kościół, który przewodzi w krainie Rzymian”, „przewodzący w miłości”
 - Ireneusz „potentior principalitas” Kościoła w Rzymie
 - Tertulian
- Spory:
 - Marcjon
 - Walentyn
 - Kwartodecymanie
 - Montanizm, alogowie
 - Kalikst – Hipolit o pokutę
 - Hipolit – Prakseasz i Noet o rozumienie Trójcy Świętej
- Hermas – *Pasterz*.
- *Kodeks Muratoriego* – lista „kanon” pism NT (koniec II w. już j. łaciński)
- Tertulian
- *Tradycja Apostolska* – początek III w. (jeszcze w j. greckim) – pierwszy zbiór praw dot. bieżącego życia Kościoła. Autorstwo Hipolita mało prawdopodobne.
- Listy biskupów Rzymu –Kaliksta, Poncjana, Fabiana, Korneliusza, Lucjana do innych bpów.
- Spór Stefana z Cyprianem

K. Schatz, *Prymat papieski od początków do współczesności*, tłum. E. Marszał, J. Zakrzewski, Kraków 2004.

J. Słomka, *Nowe proroctwo. Historia i doktryna montanizmu*, Katowice 2007, (r. Montanizm w Rzymie).

F. Dvornik, *Bizancjum a prymat Rzymu*, tł. M. Radożycka, Warszawa 1985.

S. Bralewski, *Obraz papieżstwa w oficjalnej historiografii kościelnej wczesnego Bizancjum*, Łódź 2006.

Formowanie się kanonu NT

(ok. 100 - ok. 200 - 367)

18

1. Powstawanie ksiąg – I w.
2. Rozpoznawanie ich autentyczności, przydatności do czytania w Kościele (II-III w.):
 - Tendencja rozszerzania k. – gnostycy
 - Tendencja zawężania k. – Marcjon

Kompetencje w określaniu autentyczności: biskupi

Reguły uznawania ksiąg:

- Zgodność z regułami wiary
- Apostolskość (m.in. czas powstania)

Kanon Marcjona (poł. II. w.) w kluczu antyżydowskim

Kodeks Muratoriego, Rzym, koniec II w., kiepska łacina - przypadek „Pasterza”

Próba harmonizacji świadectw Ewangelistów: *Diatessaron* Tacjana Syryjczyka (ok.170)

Ireneusz: Pisma NT: graf®, wykaz ksiąg NT, ale nie identyczny u naszym (jest *Pasterz*, nie ma Hbr), dzieli pisma na ewangelie i pisma apostołskie.

367 – 39. list wielkanocny Atanazego. Kanon identyczny co do zawartości i układu ksiąg z Kodeksem Watykańskim z IV w.

Potem ciągle jeszcze lokalne różnice w używanych zestawach ksiąg NT.

Apokryfy

- Powstawały od I w. Często trudno ustalić nawet przybliżony czas powstania.
- Objętościowo wielokrotnie przekraczają NT i pisma Ojców Apostolskich.
- Ortodoksyjne, albo nieświadomie lub programowo heretyckie (najczęściej gnostyckie).
- Zawsze były bardzo poczytne. Ślady ich lektur przenikają kulturę europejską, przede wszystkim religijność: np. imiona rodziców Maryi.

- Ewangelie: o Maryi i Józefie, dzieciństwa Jezusa, całego życia Jezusa: imiona Joachim, Anna, Józef stary.
- Dzieje Apostołów: opisy ich działalności (np. misje Tomasza w Indiach) i męczeńskiej śmierci, oczywiście oprócz Jana Ewangelisty.
- Listy.
- Apokalipsy.

Polskie wydanie i opracowanie obszernego wyboru apokryfów:

Apokryfy Nowego Testamentu. Listy i Apokalipsy chrześcijańskie, red. ks. M. Starowieyski, Kraków 2001.

Apokryfy Nowego Testamentu. Ewangelie Apokryficzne, red. ks. M. Starowieyski, Kraków 2003.

Apokryfy Nowego Testamentu. Apostołowie, red. ks. M. Starowieyski, Kraków 2007.

Kultura azjatycka II-III w.

(Azja - Anatolia, Rzym, Galia, Afryka Płn.,)

20

- Ignacy Ant., Meliton z Sardes, Justyn, Hipolit, Ireneusz, Tertulian i inni
- Tradycja Janowa, apokaliptyka
- Tradycja Pawłowa
- Milenaryzm
- Kwartodecymanie (napięcie w stosunkach z kościołem w Rzymie).
- W egzegezie dominuje typologia, brak wrażliwości filologicznej.
- Utożsamienie Mądrości ze ST z Duchem, a nie Logosem (np. Ireneusz).
- Znaczący wpływ judeochrześcijaństwa opartego na judaizmie palestyńsko-babilońskim.
- Eklezjologia judeochrześcijańska – Kościół jako działanie Ducha.
- Wielka żarliwość eschatologiczna, pragnienie męczeństwa.
- Działanie Ducha oznaką autentyczności Kościoła: męczennicy, prorocy...
- Montanizm.
- Mały wpływ filozofii platońskiej.
- Duży wpływ rodzimej, azjatyckiej kultury hellenistycznej, ale typu „materialistycznego”.
- Asymilacja retoryki.
- Wielowiekowe i żywe dziedzictwo kultów pogańskich (Kybelle, Apollina).
- Większość pism zaginęła. Mamy tylko długie serie tytułów u Euzebiusza i Hieronima.

J. Słomka, Nowe proroctwo. Historia i doktryna montanizmu, Katowice 2007, (r. Ewangelizacja Azji Mniejszej i ogólny charakter chrześcijaństwa małoazjatyckiego).

Homilia paschalna Melitona z Sardes

21

- Meliton, *akme*: 2. połowa II w.
- Biskup Sardes - miasta w Azji - celibatariusz, prorok, quartodecymanin (kwartodecymanizm był wtedy dominujący w Azji), pisał dużo (mamy wykazy tytułów u Euzebiusza i Hieronima) ale zostało mało, praktycznie tylko:
- *Homilia* – Znakomita retoryka: chiazmy, antytezy, paradoksy, aliteracje...
 - Klasyka typologii: Wyjście – ofiara Baranka – Prawo: wypełniły się w Jezusie Chrystusie.
 - Grzech - niewola szatana czyli śmierci – skutek grzechu pierwszych Rodziców – wtrącenie w ten świat jakby w więzienie.
 - Obraz figury z wosku i prawdziwego posagu który powstaje w miejsce figury.
 - „pascha” jako wyraz grecki: $\rho < \sigma \epsilon \iota \nu$ = cierpieć.
 - Mocne akcenty antyżydowskie – patrz „nieunikniony spór”.
 - Chrystologia pierwotna, niedbająca o precyzję, wiele tytułów Jezusa.
 - Krzyż – zwycięstwo JCH - pokonanie szatana – uwolnienie człowieka.
 - Zmartwychwstanie już tryumfem po zwycięskiej walce.

Apologeci 2. poł. II w. - początek III w.

- Inteligencja grecka była w tym czasie bardzo sceptyczna wobec politeizmu. Skłaniała się ku monoteizmowi ze względów intelektualnych. Politeizm uznawała za religie prostego ludu. Bardzo krytycznie odnosiła się do kultów ofiarniczych – bo ofiary materialne nic nie mogły dodać niematerialnemu bogu.
- Intelektualiści greccy - chrześcijanie (dyskurs filozoficzny: chrześcijaństwo to prawdziwa filozofia): Teofil Antiocheński, Atenagoras z Aten, Justyn, Tacjan, *Do Diogneta*, Klemens Aleksandryjski, Orygenes...
- Istotne poszukiwanie prawdy – nauka o stworzeniu jako doskonałe dopełnienie tego, czego brakowało filozofii greckiej.
- Kontakt z myślą grecką: platońską i stoicką. Przejęcie wielu elementów tej myśli do refleksji chrześcijańskiej.
- Kontynuacja polemik z judaizmem o to, kto jest prawdziwym dziedzicem Bożych obietnic.
- Apologeci łacińscy: Tertulian (dyskurs prawny: chrześcijaństwo to prawo doskonałe), Minucjusz Felix.
- W obu nurtach: Chrześcijanie dobrymi obywatelami.

L. Misiarczyk, Pierwsi apologeci greccy: Kwadratus, Arystydes z Aten, Aryston z Pelli, Justyn Męczennik, Tacjan Syryjczyk, Milcjades, Apolinary z Hierapolis, Teofil z Antiochii, Hermiasz, Kraków 2004.

Justyn

- **Ur. ok. 100.** w rzymskiej kolonii Flavia Neapolis na terenie Palestyny. Pochodzenie rzymskie lub greckie.
 - Wykształcenie hellenistyczne. Średni platonizm.
 - Nawraca się, ale pozostaje w „płaszczu filozofa”.
 - Przebywa w Rzymie. Naucza, dyskutuje.
 - **Ok. 165. śmierć męczeńska – są akta.**
- Połączenie kultury azjatyckiej (milenaryzm, typologia) i formacji platońskiej
 - *Apologia*: Adres (do Cesarza jako filozofa) wskazuje na zamysł apologetyczno-misyjny: chrześcijaństwo to prawdziwa filozofia.
 - Tematy:
 - Lojalność chrześcijan wobec państwa
 - Stworzenie jako prawda o powstaniu świata. Próba harmonizacji z platońskim mitem o powstaniu świata.
 - Platon zapożyczył naukę od Mojżesza.
 - Bóg działa poprzez opatrność, Nie ma ślepego przeznaczenia
 - Logos pośrednik między Bogiem a światem (pewien subordycjanizm), obecny jako zarodki logosu w ludziach: I ŋgow spermatikŋw
 - Ludzie żyjący w zgodzie z Logosem – ze swoim sumieniem: chrześcijanie przed Chrystusem
 - Jezus Chrystus jako pełnia Logosu – chrystologia odgórna
 - Opisy Liturgii paschalnej z chrztem i Eucharystią oraz Eucharystii niedzielnej.
 - Teologia chrztu: nowe narodzenie w wolności i rozumne
 - Teologia eucharystii: anamneza, chrześcijanie nie składają ofiar bogom.
 - Teologia niedzieli: dzień pierwszy i ósmy: stworzenia, Zmartwychwstania, Ześłania Ducha Świętego i nowego stworzenia
 - Pawłową antytezę Adam – Chrystus rozszerza na antytezę: Ewa – Maryja.
 - Potwierdza kult aniołów, dużo o działaniu demonów
 - *Dialog z żydem Tryfonem*
 - Polemika dotyczy pytania: kto jest prawdziwym dziedzicem Bożych obietnic?
 - Polemika na gruncie ściśle biblijnym.
 - Spojrzenie na ST z punktu widzenia chrześcijańskiego:
 - Prorocy zapowiadali Chrystusa
 - Prawo Mojżeszowe miało ważność tylko do czasu Chrystusa
 - Kościół to prawdziwy lud wybrany Boga.
 - Ten sam temat co u Pseudo-Barnaby i potem u Tertuliana i Cypriana

Do Diogneta

- Zapewne Aleksandria, II. poł. 2. w. Przyjacielska wymiana listów.
- Klasyczny doskonały układ tekstu.
- Wszystkie typowe tematy apologii – zachęty skierowanej do greków:
 - Kult pogański jest skierowany do fałszywych bogów i materialny.
 - Kult żydowski jest skierowany do prawdziwego Boga, ale też materialny, a więc niegodny Boga.

- **Słynny r. 5-6:**

5. Chrześcijanie bowiem ani ojczyzną, ani mową, ani rodzajem życia nie różnią się od reszty ludzi. Nie zamieszkują oni miast własnych, nie posługują się osobnym dialektem, nie mają jakichś oryginalnych zwyczajów. Nie są ani chorobliwymi marzycielami, ani podnieconymi fanatykami, jeśli zaś z uporem bronią swej nauki, to nie chodzi im w tym wypadku o jakieś ludzkie koncepcje. Rozsiani po krajach greckich i barbarzyńskich, jak komuś z nich los zdarzył, stosują się wszędzie do miejscowych zwyczajów zarówno w stroju, jak w pożywieniu i sposobie życia.

Tylko pod duchowym względem stanowią oni jakąś odrębną społeczność, w której obowiązują wyjątkowe, dla zwyczajnego człowieka niezrozumiałe prawa. Są przywiązani do rodzinnego miejsca, a zachowują się niby przechodnie. Posiadają prawa obywateli, a ponoszą ciężary niby przybysze. Na obczyźnie czują się jak w ojczyźnie, a w ojczyźnie jak na obczyźnie. Zawierają małżeństwa i mają dzieci, jak wszyscy inni, lecz nie porzucają niemowląt. Uznają wspólnotę stołu, lecz nie wspólnotę łoża. Żyją w ciele, lecz nie podług ciała. Żyją na ziemi, lecz uważają się za obywateli nieba. Są posłuszni prawom, lecz poziomem życia wznoszą się ponad wszelkie prawa. Wszystkich miłują, a od wszystkich cierpią prześladowanie. Gardzi się nimi, skazuje się ich, nawet zabija, a wciąż na nowo odżywają. Żyją w biedzie, a drugich obsypują bogactwami. Wszystkiego im brakuje, a opływają we wszystko. Poniewiera się nimi, a oni dumnie podnoszą głowy. Obrzuca się ich oszczerstwami, a nic złego nie można im naprawdę udowodnić. Przeklina się ich, a oni błogosławią. Znieważa się ich, a oni odpowiadają na to szacunkiem. Starają się być jak najlepsi, a uważa się ich za zbrodniarzy. Karze się ich, a oni cieszą się, jak gdyby dopiero wtedy żyć zaczęli. Żydzi odnoszą się do nich wrogo niby do pogan, poganie również ich prześladują, a nikt właściwie nie potrafi uzasadnić, dlaczego.

6. Krótko mówiąc: czym dusza w ciele, tym w świecie chrześcijanie. Dusza przenika wszystkie członki ciała, chrześcijanie wszystkie miasta świata. Dusza żyje w ciele, ale nie należy do ciała, chrześcijanie żyją w świecie, ale nie należą do świata. Duszę więzi widzialne ciało, ale sama pozostaje niewidzialna, chrześcijan dostrzegają wszyscy, ale nikt nie widzi ich religii. Dusza ma w ciele wroga, choć mu nic złego nie zrobiła, lecz tylko wzbrania się dzielić jego rozkosze; chrześcijan wrogiem jest świat, choć w niczym go nie skrzywdzili, lecz tylko unikają jego uciech. Dusza zamknięta w więzieniu ciała spaja wszystkie jego członki w jeden organizm, chrześcijanie uwięzieni w świecie chronią go przed rozpadem. Dusza przebywa w śmiertelnym mieszkaniu sama nieśmiertelna, chrześcijanie żyją w doczesności licząc na życie wieczne. Dusza wzrasta w doskonałości pod wpływem umartwienia przez posty i czuwanie nocne, chrześcijanie z dnia na dzień wzrastają w liczbę pod wpływem prześladowania. Oto rola, którą im Bóg wyznaczył i z której nie wolno im rezygnować.

Gnoza: (I-III w.), w większości kościołów

- Źródła do poznania:
 - Teksty własne gnostyków – prawie wyłącznie koptyjskie przekłady – teksty z Nag Hammadi
 - Polemiści: **Ireneusz**, Tertulian i inni.
- Stosunek do chrześcijaństwa:
 - cały wachlarz, od tekstów trudno odróżnialnych od ortodoksyjnych tekstów chrześcijańskich, aż do tekstów bez motywów chrześcijańskich;
 - wielu gnostyków uważa się za dobrych chrześcijan;
 - Ale uznają, że autorytet gnostyków większy od autorytetu biskupów, stąd wiara w tradycje tajemne, przekonanie o tajemniej wiedzy przekazanej przez Jezusa wybranym.
- Cechy wspólne:
 - Synkretyzm (wpływy perskie, irańskie, egipskie, judaistyczne...)
 - Spekulacje o strukturach i wzajemnych zależnościach istot ponadziemskich.
 - Stworzenie materii wynikiem walki „na górze”.
 - Poszukiwanie zbawienia: zbawienie przez gnozę, zbawiona boska część, *pneuma*.
 - Antropologia często dualistyczna: ciało od innego stwórcy niż dusza. Wobec tego nieufność, nawet potępienie ciała.
 - Doketyzm w odniesieniu do postaci Jezusa.
 - Pojawia się schemat: pneumatycy – psychicy – somatycy.
- Szkoły: Bazylides, Marcjon (?), Walentyn...
- „Spadkobierca” gnozy - manicheizm

W. Myszor, polski przekład tekstów z Biblioteki z Nag Hammadi:

http://www.wtl.us.edu.pl/pdf/?pdf=Biblioteka_z_Nag_Hammadi

Bibliografia prac W. Myszora: http://www.wtl.us.edu.pl/e107_plugins/content/content.php?content.71

G. Quispel, Gnoza, tł. B. Kita, Warszawa 1988.

K. Rudolf, Gnoza. Istota i historia późnoantycznej formacji religijnej, tł. G. Sowiński, Kraków 1995.

H. Jonas, Religia gnozy, tł. M. Klimowicz, Kraków 1994.

Bibliografia: http://www.jezuici.pl/~rzarzec/gnoza_bibl.htm

Marcjon

- Pochodził z Synopy nad Morzem Czarnym. Bogaty kupiec, właściciel statków.
- Ok. 140 r. przybywa do Kościoła w Rzymie.
- 144 – wykluczony z Kościoła Rzymskiego.
- Założone przez niego wspólnoty przetrwały do VI w.

- Przeciwstawia sobie:
 - **Boga miłości objawionego dopiero przez Jezusa.**
 - **Boga Jahwe: demiurga, stwórcę świata materialnego, gniewliwego i sprawiedliwego.**
- Odrzuca ST, jako pismo opiewające działania Boga Jahwe.
- Żydzi – słudzy demiurga.
- Z NT tylko Łk i 10 listów Pawła – ale i te pisma po oczyszczeniu z fałszerstw żydowskich.
- Jezus jest objawieniem – w pozornym ciele – nieznanego wcześniej Boga miłości:
- Przybył aby wyzwolić nas spod władzy Jahwe – demiurga.

- Odrzucenie małżeństwa, asceza pogardzająca ciałem, niezwykła gotowość na męczeństwo.

- Wiemy o tym wszystkim przede wszystkim z tertulianowego „Przeciw Marcjonowi” a także od Euzebiusza, z Historii Kościelnej.

Ireneusz z Lyonu

27

„gorliwy dla Przymierza Chrystusowego ” (HE 5,4,2)

- **Ur. przed 150 r. w Azji – spotkał jeszcze Polikarpa ze Smyrny († 156).**
- Zapewne wysłany w kościelnych sprawach dotarł do Lyonu.
- **177 – przybywa do Rzymu jako prezbiter – wysłannik Kościoła w Lyonie.**
- **180 – biskup Lyonu.**
- List do bpa Rzymu Wiktora I – przeciw zaognianiu sporu z kwartodecymanami (ełr®nh – pokój).
- Umiera po 200 r.

- *Wykład nauki apostołskiej*

- *Adversus Haereses, Zdemaskowanie i zabicie fałszywej wiedzy:*
 - Ks. 1 Opis nauk gnostyckich, głównie walentynian i Marcjona.
 - Ks. 2: Krytyka tych nauk z punktu widzenia rozumowego.
 - Ks. 3: Chrześcijańska nauka o Bogu i Chrystusie, eklezjologia
 - Zasada apostołskości i sukcesji w Kościele gwarancją przechowania prawdy
 - Jedność nauczania biskupów w całym Kościele
 - Szczególna rola Rzymu: *potentior principalitas*
 - Reguła wiary jako fundament
 - Historia stworzenia. Jedność bożej ekonomii
 - Ks. 4: Interpretacja wybranych fragmentów Pisma, polemiczna wobec gnostyków
 - Ks. 5. O zbawieniu ciała, negowanym przez gnostyków. Milenaryzm

Ireneusz z Lyonu

28

„gorliwy dla Przymierza Chrystusowego ” (HE 5,4,2)

Myśl:

- O Bogu możemy mówić tylko począwszy od dzieła stworzenia.
- Trójca: współistnieje schemat binarny i ternarny.
- **Teologia jako historia działania Boga od stworzenia do ostatecznego zbawienia ludzi:**
- Bóg osobiście stworzył materię: Syn i Duch to jakby jego ręce.
- Stworzenie jest materią. Człowiek jest ciałem - s[Er]j - obdarzonym duszą.
- Ciało człowieka jest obrazem Boga.
- Aniołowie niżsi od człowieka.
- Jako cielesny człowiek jest z natury śmiertelny – nieśmiertelność darem Boga cofniętym po grzechu.
- Śmierć karą za grzech, ale propeudeutyczną.
- Patriarchowie doskonalsi od żydów – nie potrzebowali Prawa.
- Narastające zepsucie – konieczność władzy: władza ma prawo miecza.
- Wcielenie: „ów Człowiek niesie Syna Bożego” (AH 3,16,3), „własne stworzenie Boga [...] niosło Go samego” (AH 5,18,1).
- Cierpienie i śmierć - ostatecznym zjednoczeniem z ciałem, poświęcenie zbawienia ciała ludzkiego.
- Nieposłuszeństwo Ewy przezwyciężone przez posłuszeństwo Maryi.
- Eucharystia – ofiarą ludzi wolnych, Ciało Chrystusa – potwierdzeniem dzieła stworzenia materii.
- Zjednoczenie wszystkiego w Chrystusie jako głowie – Ef 1,10, Rz 13.9 (zjednoczenie w Chrystusie jako Głowie - rekapitulacja): wspólnota i zjednoczenie z Bogiem, ale nie „przebóstwienie”
- „Słowo Boże, Jezus Chrystus, nasz Pan, z powodu niezmiernie miłości stał się tym, czy my jesteśmy, aby uczynić nas tym, czym on sam jest.” (AH 5, przedmowa)
- Pismo: graF® – w odniesieniu do NT (to było już tradycyjne w odniesieniu do ST, tak określany jest ST w Ewangeliach, najczęściej w I. mn.)

Męczeństwo w starożytnym Kościele

Męczennicy, wybór, opr. i wstępy E. Wipszycka, ks. M. Starowieyski, Kraków 1981.

Opisy męczeństw (wybrane przykłady):

Sprawozdania z przesłuchań, np:

Męczeństwo Justyna i jego towarzyszy r. 163-7

Męczennicy scylitańscy r. 180

Opisy uczestników i świadków, np:

Męczeństwo Polikarpa r. 156

Męczeństwo Perpetuy i Felicyty r. 202

Historie spisane później – tych jest najwięcej i są najbarwniejsze.

Kościół wobec męczeństwa

Męczeństwo to chrzest krwi, zjednoczenie z męką Chrystusa – daje pełne oczyszczenie z grzechów i zjednoczenie z Chrystusem – patrz *List Ignacego do Kościoła w Rzymie*.

Męczeństwo świadectwem mocy Ducha, a więc i autentyczności działania Ducha w Kościele – *List kościołów Galii do kościołów w Azji i Frygii (HE 5, 1)*.

Semen est sanguis christianorum.

Męczennicy pierwsi po Apostołach czczeni jako święci.

Pytanie o ucieczkę w czasie prześladowań: Główna linia Kościoła: dopóki można – uciekać, nie wolno samemu zgłaszać się na policję z powodu pragnienia męczeństwa.

Problem *lapsi*. Patrz *Cyprian*.

Kultura aleksandryjska

- Ciągłe żywy judaizm hellenistyczny – dziedzictwo Filona, tendencje mistyczne, alegoria ST.
- Biblioteka i Museion – studia filologiczne hellenistyczne.
- Neoplatonizm – o aspiracjach mistycznych (**Ammoniusz Sakkas II-III w.**, *Theodidaktos* (nauczany przez Boga). Odszedł od Kościoła, twierdząc iż nie ma on duchowości wyższej niż dawne kultury pogańskie.
- **Plotyn** (ok. 203- 269/270) trzy stopnie doskonałości: oczyszczenie, oświecenie, zjednoczenie.
- Intensywna recepcja myśli hellenistycznej przez chrześcijaństwo: platoński obraz świata – Klemens, Orygenes.
- Stoicki obraz doskonałości człowieka – więcej u Klemensa A.
- Alegoria w egzegezie.
- Wrażliwość filologiczna.

E. R. Dodds, *Grecy i irracjonalność*, tłum. J. Partyka, Bydgoszcz 2002.

W. Burkert, *Starożytne kultury misteryjne*, wstęp, przekład i oprac. K. Bielawski, Bydgoszcz 2001.

A. Louth, *Początki mistyki chrześcijańskiej. Od Platona do Pseudo-Dionizego Areopagity*, tł. H. Bednarek, Kraków 1997.

T. Špidlik, I. Gargano, *Duchowość ojców greckich i wschodnich*, tł. J. Dembska, Kraków 1997.

A. Baron, *Neoplatońska idea Boga a ewangelizacja*, Kraków 2005.

Patrz także: Chrześcijaństwo w Cesarstwie Rzymskim – kilka opracowań.

Klemens Aleksandryjski

F. Drączkowski, *Agape w pismach Klemensa Aleksandryjskiego*, Pelplin 1980.

F. Drączkowski, *Kościół – Agape według Klemensa Aleksandryjskiego*, Lublin 1983.

- 140 ok. Ur. w Atenach, w arystokratycznej pogańskiej rodzinie.
- Studia w Grecji, południowej Italii, Syrii, Palestynie, Aleksandrii. Tu poznaje Pantajosa i nawraca się. Przejmuje po nim przewodnictwo szkoły katechetycznej.
- 202 – opuszcza Aleksandrię wyjeżdża do Jerozolimy. Prześladowania Septymiusza Sewera.
- 220 ok. umiera.
- **Dzieła:** *Zachęta Greków, Wychowawca, Kobierce, Który człowiek bogaty może być zbawiony, Wypisy z Theodota.*
- **Tematy:**
 - Harmonia chrześcijaństwa i kultury (filozofii) greckiej
 - Nienazywalność Boga, dlatego wiele określeń
 - Logos światłość
 - Dwa stopnie: chrześcijanie prości i gnostycy
 - Ideał gnostyka
 - *Apatheia* – typu stoickiego
 - Małżeństwo

Orygenes - życie

H. Crouzel, Orygenes, tł. J. Margański, Bydgoszcz 1996.

H. U. v. Balthasar, Duch i ogień, Kraków - Warszawa 1995.

H. Pietras, Orygenes, Kraków 2001.

185-6 ur. w Aleksandrii, ojciec Leonidas – dobrze wykształcony, katecheta - daje mu wykształcenie helleńskie i biblijne.

202 – Prześladowanie za Septymiusza Sewera – ginie ojciec święty (obywatel rzymski).
Orygenes uczy gramatyki i katechizuje.

Ok. 210 – Odwiedza „prastary Kościół Rzymian”.

215 – Wezwany przez gubernatora Arabii (Jordania) na rozmowę...

Rozruchy w Aleksandrii. O. potajemnie wyjeżdża do Cezarei – tam naucza. Protest biskupa Aleksandrii, Demetriusza.

Bpi Cezarei i Jerozolimy (Teoktist, Aleksander) bronią Orygenesesa.

O. jedzie do Antiochii na zaproszenie cesarzowej Julii Mammei, matki Aleksandra Sewera.

233 – Podróż do Grecji przez Palestynę.

W Cezarei biskup Teoktist wyświęca Orygenesesa – gniew Demetriusza.

W Atenach dyskusja z heretykiem.

Po powrocie O. osądzony przez synod za przyjęcie święceń bez zgody własnego bpa: skazany na opuszczenie Aleksandrii.

Osiada w Cezarei Palestyńskiej.

Uczy i podróżuje.

Uwięziony podczas prześladowania za Decjusza (249) torturowany, zwolniony.

254-5 – umiera w Cezarei.

Orygenes - dzieła

33

- Zachowała się tylko część, większość w łacińskich przekładach Rufina.
- Egzegetyczne:
 - Heksapla – pierwsza edycja „krytyczna” Pisma Świętego: hbr., hbr. w alfabecie greckim, przekłady: Akwili, Symmacha, LXX, Teodocjana. Przy tekście znaki wskazujące na różnice. Efekt: poprawiony tekst LXX.
 - Homilie: Rdz, Wj, Kpł, Lb, Joz, Sdz, Jer, Pnp, Ps (O. – Hieronim)
 - Komentarze: Pnp, Mt, J, Rz
 - Scholia (nie zachowały się)
- Pozostałe:
 - Przeciw Celsusowi
 - O zasadach = De principiis = Περὶ Ἐξουσιῶν
 - O zmartwychwstaniu (kiepsko zachowane)
 - O modlitwie
 - Zachęta do męczeństwa
 - O święcie Paschy – hebrajska etymologia słowa pascha i na tym zbudowana teologia paschy. Polemika z utożsamianiem paschy i krzyża Chrystusa: Baranek Paschalny zapowiadał przyjście JCH, natomiast zapowiedzią Krzyża był pal z wężem miedzianym.
 - korespondencja

Orygenes – teolog poszukiwań

34

- Bóg: duchowy (poza materią: czasem i przestrzenią), niezrodzony, źródło istnienia wszelkich bytów duchowych i materialnych. O. starannie unika wszelkich antropomorfizmów.
- Stworzenie wszystkich bytów duchowych: wolnych i rozumnych równoczesne - preegzystencja dusz
- Upadek i zróżnicowanie bytów rozumnych w zależności od grzechu w preegzystencji.
- Antropologia (bardziej pawłowa niż platońska):
 - Duch: miejsce działania Ducha, niezdolny do grzechu, ale „drętwiejący” pod wpływem grzechu
 - Dusza rozumna, serce: ośrodek poznania i wolnej woli: skłania się ku duchowi lub duszy niższej – obraz Boga (wł. obraz Obrazu: człowiek stworzony „na obraz Boga”)
 - Pierwiastek niższy (efekt upadku) źródło instynktów i namiętności, cielesności (σρκυσίω), stała pokusa dla duszy rozumnej, ciągnie ją w dół
 - Ciało (σῶμα): cecha stworzenia
- Człowiek wewnętrzny - człowiek zewnętrzny: zmysły duchowe – poznają rzeczywistości duchowe.
- Poznanie Boga Ojca przez działanie Logosu. Tylko Logos jest właściwym Obrazem Boga.
- Trójca: O. chętnie używa słowa τρικω. Syn pochodzi od Ojca nie przez podział, ale w akcie duchowym: wieczne i nieskończone zrodzenie. Syn jest wieczny: nie było czasu, kiedy Syn nie istniał. Drugi Bóg. Duch wraz z Synem pośredniczy między Ojcem a światem.
- Dusza ludzka Jezusa nie zgrzeszyła w preegzystencji. Jest łącznikiem między Logosem a ciałem

Orygenes – teolog poszukiwań

- Jako pierwszy używa: $\text{ye}\langle \text{nyrv} \text{pow}$ – mocne wyrażenie jedności Jezusa Chrystusa, fundament dla *communicatio idiomatum*.
- Ciało, w które weszła dusza ludzka Jezusa: *ex incontaminata virgine assumpta et casta sancti spiritus operatione formata*: fundament dla tytułu Maryi: $\text{Yeot}\dot{\text{n}}\text{koW}$
- Dzięki zjednoczeniu z Logosem dusza ludzka Chrystusa nie mogła już grzeszyć.
- Zbawienie przez wcielenie, Zjednoczenie Logosu z naturą ludzką. Pascha to nie cierpienie ale przejście.
- Stosuje w chrystologii: $\text{f}\dot{\text{a}}\text{siw}$, $\text{êp}\dot{\text{n}}\text{stasiw}$, $\text{oé}\dot{\text{s}}\text{la}$, $\text{ô}\text{moo}\dot{\text{a}}\text{siow}$, $\text{ye}\langle \text{nyrv} \text{pow}$.

- Chrzest dzieci – obmycie z grzechu w pregzystencji.

- Zmartwychwstanie ciała wg 1 Kor15 „ciało chwały”.
- Apokatastaza.

- Spory o Orygenesesa
 - Za jego życia – pytanie o zbawienie szatana
 - Przełom IV. i V. w.: spór wśród mnichów egipskich (przycznił się do zniszczenia wielu jego dzieł).
 - Przeciw: Teofil Aleksandryjski, Epifaniusz, Hieronim (później).
 - Za: Rufin, Hieronim (wcześniej), Ewagriusz.
 - Jan Chryzostom przyjmuje w Konstantynopolu wygnanych przez Teofila mnichów – orygenistów.
 - Justynian w 543 oficjalnie potępia poglądy Orygenesesa.
 - Sobór Konstantynopolitański II (553) – anatematyzm 11. wymienia Orygensesa wśród heretyków.

Orygenes – teologia i egzegeza Pisma Świętego

36

- Pismo jako jedność - Jedno Słowo Boga
- Ciało Słowa = Pismo, trwanie Wcielenia
- Nieskończone jak nieskończony jest Bóg
- Pismo jako pierwociny stworzenia: ciało-dusza-duch (struktura człowieka)
- Pismo natchnione przez Ducha

- Lektura wymaga natchnienia Ducha: wymaga przygotowania duchowego i intelektualnego. Łatwo pobłądzić przy lekturze Pisma.
- Całe Pismo mówi o Logosie Chrystusie i naszym zbawieniu
- Sensy:
 - Dosłowny = literalny = historyczny: możliwy *defectus litterae*
 - Duchowy albo kilka duchowych: moralny i duchowy (jest obecny zawsze)
 - Dwie podstawowe relacje: Chrystus - dusza i Chrystus - Kościół.
 - Ilość znaczeń duchowych – nieskończona.
 - Duchowe znaczenie imion, nazw, liczb.
 - Gromadzenie wielu tekstów Pisma na ten sam temat: wyjaśnienie Pisma przez Pismo.
 - Duchowe znaczenie Prawa.
 - Wrażliwość filologiczna.

typologia - alegoria

Typologia. Schemat historyczny:

1 Kor 10,11: „...wszystko to przydarzyło się jako zapowiedź rzeczy przyszłych (tupikÇw) , spisane zaś zostało ku pouczeniu nas, których dosięga kres czasów.”

Zapowiedź	– spełnienie	– spełnienie ostateczne (anagogia)
Upadek	– ocalenie	– ostateczne zbawienie
Typ	– <i>antytyp</i>	
Adam	– Jezus	– Paruzja
Ewa	– Maryja	
Izaak, Mojżesz	– Jezus	
Wyjście z Egiptu	– Odkupienie	– Ostateczne Zwycięstwo

Osobno interpretowano przepowiednie proroków – to już nie typologia, ale pytanie, na ile prorocy faktycznie zapowiadali Mesjasza.

Alegoria - egzegeza duchowa. Schemat oparty na platońskim rozróżnieniu materia – duch:

2 Kor 3,6: „Litera bowiem zabija, Duch zaś ożywia.”

Litera (materia) – duch

Sens dosłowny – sens moralny – sens duchowy

Sens literalny = sens historyczny, filologiczny.

Sens moralny = pouczenia moralne.

Sensy duchowe = Tajemnica Boga i naszego zbawienia. Relacje: Chrystus – Kościół; Chrystus – dusza.

Sensów duchowych jest nieskończenie wiele, bo tajemnica Boga jest niezmierna.

Oba sposoby interpretacji Pisma najpierw (u samego Pawła) wynikały z potrzeby zrozumienia aktualnego sensu Prawa.

M. Simonetti, Między dosłownością a alegorią. Przyczynek do historii egzegezy patrystycznej, tł. T. Skibiński, Kraków 2000.

M. Szram, Duchowy sens liczb w alegorycznej egzegezie Aleksandryjskiej (II-V w.), Lublin 2001.

K. Bardski, Pokarm i napój miłości. Symbolizm w ponadśłownej interpretacji Biblii w tradycji Kościoła, Warszawa 2004.

Przednicejska teologia chrztu i Eucharystii

- **Chrzest**

- Obmycie
- Nadanie imienia Jezusa, pieczęć (judeoochrześcijaństwo)
- Nowe narodzenie (Justyn)
- Oczyszczenie z grzechu w preegzystencji (Orygenes)
- Oświecenie (Justyn, Klemens AL.)
- Misterion (Klemens Al.)
- Śmierć i zmartwychwstanie (Orygenes)
- Przysięga, sacramentum (Tertulian)
- Łaska, obmycie z grzechu narodzenia w ciele (Cyprian)

J. Słomka, Chrzest i pokuta w Kościele starożytnym. Antologia tekstów I-III w., Kraków 2004.

J. Słomka, Wczesnochrześcijańskie nazwy chrztu, Katowice 2009.

R. Murawski, Wczesnochrześcijańska katecheza (do Edyktu Mediolańskiego – 313 r.), Płock 1999.

- **Eucharystia**

- Uczta
- Przyjmowanie darów Bożych
- Ofiara ludzi wolnych (Ireneusz)
- Zapowiedź ostatecznego zjednoczenia
- Przedłużenie Wcielenia
- Powtórzenie ofiary krzyżowej – kapłan ofiarnik (Cyprian)

Pokarm nieśmiertelności. Eucharystia w życiu pierwszych chrześcijan, red. W. Myszor, E. Stanula, Katowice 1987.

J. Słomka, Pokarm i ofiara. Refleksja eucharystyczna wczesnych Ojców greckich, Łódź 2000.

http://www.wtl.us.edu.pl/pdf/pokarm_i_ofiara.pdf

Afryka łacińska

- Kartagina: państwo – miasto założone w IX w. p.n.e. przez Fenicjan z Tyru. Używano j. punickiego - dialektu języka fenickiego (j. semicki spokrewniony z kananejskim). Ten język przetrwał upadek Kartaginy, był dość popularny jeszcze w IV w., a ostatecznie zaniknął w tamtym regionie dopiero w VII w. ustępując j. arabskiemu.
- Szczyt potęgi – III w. przed Chr. Narastający konflikt z rosnącym w potęgę Rzymem:
- Trzy wojny punickie:
 - Pierwsza wojna punicka w latach 264-241 p.n.e. toczyła się głównie na Sycylii i oblewających ją morzach.
 - Teatrem drugiej wojny punickiej w latach 218-201 p.n.e. był obszar niemal całego wybrzeża zachodniej części Morza Śródziemnego, w szczególności Italia, południowa Hiszpania i Afryka północna. Zaczęła się od wyprawy Hannibala ze słoniami przez Alpy na Rzym (*Hannibal ad portas!*).
 - *Ceterum censeo Carthaginem esse delendam!* Tak Katon Starszy kończył swoje mowy w Senacie (zmarł 149 przed Chr.)
 - Ostatnia, trzecia wojna punicka w latach 149-146 p.n.e. miała miejsce w afrykańskich terytoriach Kartaginy i zakończyła się jej zdobyciem oraz zburzeniem.
 - Po ostatniej wojnie Kartagina została doszczętnie spalona. Dopiero po kilkudziesięciu latach odżyła, już jako miasto rzymskie, choć pozostała jej dawna nazwa.
- W czasach chrześcijańskich była to rzymska – senacka – prowincja: *Africa proconsularis*. Stanowiła spichlerz Rzymu.
- Pamięć wielkości Kartaginy i jej niezależności od Rzymu była ciągle dość żywa.
- Bezpośrednie przejście od kultury fenickiej do łacińskiej sprawiło, że wyjątkowo mało był tam używany j. grecki.
- **Chrześcijaństwo w Kartaginie**
 - Było obecne prawdopodobnie już od początku II w., ale pierwsze świadectwa bezpośrednio to *Akta męczenników scylikańskich* (180 r.) oraz, potem, pisma Tertuliana.
 - Przyszło z Rzymu i Małej Azji (trudno ocenić kolejność i proporcje wpływów).
 - Mocne wpływy judeochrześcijańskie, słaba hellenizacja.

Tertulian – życie i dzieła

40

Polecam: www.tertullian.org

Tertulian, opracowanie i wybór tekstów W. Turek, Kraków 1999.

J. Słomka, Nowe proroctwo. Historia i doktryna montanizmu, Katowice 2007, r. Tertulian (o montanizmie Tertuliana).

- Ur. ok. 160 r. w Kartaginie, rdzenny afrykańczyk, syn podoficera rzymskiego, studiuje prawo.
- W Rzymie ok. 195 r. nawraca się.
- Powraca do Kartaginy – w lokalnym kościele pełni posługę nauczyciela.
- Ok. 207 r. opowiada się za prawdziwością proroctw Montana.
- Umiera po 215 r.

Dzieła:

- **Apologetyczne:** Do pogan, Apologetyk, O świadectwie duszy, Do Skapuli, Przeciw Żydom.
- **Polemiczne:** Przeciw Marcjonowi, Przeciw Hermogenesowi, Przeciw walentynianom, Lekarstwo na ukłucie skorpiona, O ciele Chrystusa, O duszy, O zmartwychwstaniu, Przeciw Prakseaszowi.
- **Praktyczno-moralne:** Do męczenników, O widowiskach, O cierpliwości, O klejnotach kobiet, Do żony, O bałwochwalstwie.
- **Katechetyczne:** O chrzcie, O pokucie, O modlitwie.
- **Montanistyczne** (niektóre po 207 r.): Napomnienie do czystości, O jednożeństwie, O noszeniu zasłony przez dziewice, O wieńcu, O wstydlivosti, O ucieczce przed prześladowaniami, O postach przeciw psychikom, O płaszczu filozofa.

Tertulian

człowiek języka i kultury łacińskiej

41

- Wprowadza do piśmiennictwa chrześcijańskiego słownictwo łacińskie w wielkim stylu: *sacerdos, clerus, sacramentum, persona, trinitas, substantia* itp.
- Sentencje:
 - Semen est sanguis Christianorum.*
 - Certum est, quia impossibile est.*
 - Credo quia absurdum.*
 - O testimonium animae naturaliter Christianae!*
 - De uestris sumus: fiunt, non nascuntur christiani.*
 - Dominus noster Christus veritatem se, non consuetudinem, cognominavit.*
 - Quid ergo athenis et hierosolymis? quid academiae et ecclesiae?*
 - Parce unicae spei totius orbis.*
 - Si Tiberis ascendit in moenia, si Nilus non ascendit in arva, si caelum stetit, si terra movit, si fames, si lues, statim: "Christianos ad leonem!" acclamatur. Tantos ad unum?*

Tematy myśli Tertuliana

- Wiara i filozofia – przeciwstawia je sobie.
- Swoisty materializm (*corpus sui generis, corpus, etsi spiritus est*).
- Pochodzenie duszy – traducjanizm.

- Podkreśla społeczną użyteczność chrześcijan.

- Koncepcja Kościoła jako Ducha obecnego, działającego, „wcielonego” na ziemi. Kościół - matka.

- Trójca – *tres unius substantiae, Trinitas unius Divinitatis, persona*.
- *oikonomia – monarchia*.
- Chrystus – *proprietas utriusque substantiae in una persona*.

- Chrzest – *sacramentum*, tylko dla mogących już przysięgać.
- Pokuta – najpierw niechętnie uznaje pokutę po chrzcie - *exhomologesis*.
Jako montanista jest zdecydowanie przeciw. A, jeżeli nawet..., to prawo udzielania pokuty przyznaje „człowiekowi duchowemu”, a nie biskupowi.

- Problemy praktyczno moralne:
 - Spór o wieniec żołnierza.
 - Zawody zakazane: związane z kultem, widowiskami, handlem niewolnikami, **nauczanie literatury**.
 - Tertulian a kobiety?
- Polemika z Prakseaszem, Marcjonem i gnostykami.

- Montanizm Tertuliana: rygoryzm moralny (przeciw pokucie po chrzcie, drugiemu małżeństwu; więcej postów), relatywizacja władzy biskupa na rzecz autorytetu „człowieka duchowego” (pisał też o psychikach). Idea kontynuacji objawienia przez Parakleta.

Cyprian z Kartaginy

Ur. 200-10 w rodzinie kartagińskiej arystokracji. Zajmował wysokie stanowisko w administracji.

245 - (ok.) Nawrócenie na chrześcijaństwo pod wpływem prezbitera Cecyliusza. Chrzest.

248-9 - Cyprian wybrany na biskupa Kartaginy (duże poparcie wiernych).

249 - jesień – Decjusz dochodzi do władzy. Nakaz złożenia ofiary bogom na znak lojalności.

Cyprian ukrywa się na wsi. Listowny kontakt z klerem w Kartaginie.

251 - po Wielkanocy - Cyprian powraca do Kartaginy.

Dyskusje o postępowaniu wobec *lapsi*. Synody.

251 - Korneliusz biskupem Rzymu. Spór o *lapsi* z Nowacjanem – rygorystą. Cyprian wspiera Konreliusza.

252 - zaraza w Kartaginie. Cyprian organizuje pomoc nie tylko dla chrześcijan.

254 - Stefan biskupem Rzymu. **Spór o ważność chrztu heretyków i o prawo Biskupa Rzymu do ingerencji w decyzje innych biskupów.**

257 - Prześladowanie za cesarza Waleriana.

14.9.258 Cyprian ścięty mieczem.

Cyprian (pisma)

44

- **84 Listy:**
- 5-40 z czasu ucieczki, l.9.20 – usprawiedliwia wobec kościoła (prezbiterów) w Rzymie swoją ucieczkę.
- 44-55 – o schizmie nowacjańskiej
- 67-75 – spór ze Stefanem o chrzest
- **63. – O Kielichu Krwi Pańskiej**

- *Do Donata*
- *O upadłych*
- **O jedności Kościoła**

- *Że bałwany nie są bogami, Do Demetriana, Trzy księgi świadectw przeciw żydom do Kwirynta, Do Fortunata zachęta do męczeństwa, O postępowaniu dziewic, O modlitwie Pańskiej, O pożytku cierpliwości, O zazdrości i zawiści, O śmierci, O uczynności i jałmużnach.*
- Sentencje biskupów

Cyprian - treści

45

- **Chrzest** to łaska, obmycie z „grzechu narodzenia w ciele”. Dlatego należy chrzcić zaraz po urodzeniu.
- Chrzest heretyków nieważny, bo nie wprowadza do Kościoła.
 - *Extra ecclesiam nulla salus = Poza Kościołem chrzest jest nieważny.*
- **Pokuta po chrzcie:** tak, ale tylko biskup ma prawo jej udzielać. Cyprian występuje stanowczo przeciw listom uniewinniającym wystawianym przez wyznawców.
- **Eucharystia:** ofiara składana przez kapłana, powtórzenie ofiary Chrystusa na krzyżu.
 - Bóg udziela łaski, tak, jak udzielił łaski zbawienia, dzięki Męce Krzyżowej.
- Jest jeden **Kościół**, depozytariusz łask przekazanych przez Jezusa. Cyprian umacnia rolę biskupa jako szafarza łask (przede wszystkim sakramentalnych) przekazanych przez Jezusa Apostołom.
- Jedność w Kościele to jedność z biskupem.
- Każdy biskup następcą Apostołów. Tylko przed Bogiem odpowiada za to, jak prowadzi swój kościół lokalny. Jedność między biskupami przez synody i listy.
- Piotr – *primus inter pares*.
- L. 66 „Nikt z nas nie ustanowił się biskupem nad biskupami” (*episcopum episcopi*).

Początki refleksji chrystologicznej

46

Głoszenie Ewangelii było głoszeniem Jezusa. Dlatego od początku istotne było pytanie: **kim jest Jezus?** Wiadomo było, że nie jest zwykłym człowiekiem.

Odpowiedzi szukano oczywiście w świadectwach apostołskich, głównie w Ewangeliach i pismach Pawła. Jednocześnie odpowiedzi formułowano w ramach istniejącej kultury, tradycji, filozofii. Tak rodziła się chrystologia ponowotestamentalna, będąca zresztą kontynuacją chrystologii NT.

Pierwsza połowa II w.

Refleksja o Chrystusie fragmentaryczna, jeszcze nie dążąca do syntezy i nie dbająca o precyzję pojęć, kontynuująca nowotestamentalną chrystologię tytułów: Ignacy Ant., Meliton.

- **Chrystologia oddolna** (judeochrześcijańska) Jezus : człowiek napętniony Duchem (Pneumatochrystologia), Anioł, Słowo, Syn...

Chrystologia azjatycka, oddolna: Ireneusz.

Herezje:

- Ebionici: Chrystus równy Mojżeszowi.
- Paweł z Samosaty: Chrystus przybrany syn.

- **Chrystologia odgórna**, Logosu (myśl hellenistyczna): Logos-sarx (Justyn), Klemens?

- Orygenes - $\epsilon\kappa\ \eta\upsilon\rho\ \nu\ \rho\omega\upsilon$:

- Człowiek Jezus – jedyny, który nie zgrzeszył w preegzystencji.
- Z nim zjednoczył się Logos. Umysł (duch?) jako miejsce zjednoczenia Logosu z człowiekiem.

Herezje gnostyckie umieszczały Jezusa gdzieś w przestrzeni między ludźmi a Bogiem: doketyzm, Jezus nadludzkim wysłannikiem, Jezus wysłannikiem boga wyższego niż Jahwe.

Herezje negujące prawdziwość Wcielenia: doketyzm.

Cd. Patrz kryzys ariański.

Jako fundament polecam: A. Jankowski, *Rozwój chrystologii Nowego Testamentu*, Kraków 2005.

Początki refleksji trynitarnej

- Chrzest „W imię Ojca i Syna i Ducha Świętego”
- Reguły wiary: trynitarne
- Monarchianizm:
 - Sabeliusz: modalizm trzy *prosopa* to jakby trzy twarze
 - Prakseasz: patrypasjanizm

Odp:

- Tertulian: *tre personae, oikonomia* zamiast *monarchia*
- Hipolit - podobnie
- Ireneusz: Trójca w działaniu – stwarza świat.
- Orygenes – trik^w - subordynacjanizm w ramach reguły wiary: Syn zrodzony odwiecznie, duchowo. Syn, Słowo pośrednikiem między Ojcem a stworzeniem, Duch działa w człowieku, uczestniczy w dziele pośrednictwa.

W. Turek, Grzech przeciw Duchowi Świętemu w tradycji patrystycznej, Kraków 2000.

Przełom Konstantyński – rozwój stosunków Kościół – Cesarstwo w IV-V w.

48

H. Rahner, Kościół i państwo we wczesnym chrześcijaństwie, tł. M. i J. Radożyccy, Warszawa 1986.

A. Krawczuk, Rzym, Kościół, cesarze. Trylogia: Konstantyn Wielki, ród Konstantyna, Julian Apostata, Warszawa 2000.

W. Ceran, Teodozjusz Wielki, Kraków 2003.

S. Bralewski, Konstantyn Wielki, Kraków 2001.

- Przed Konstantynem – lojalność wobec Cesarstwa mimo prześladowań: Paweł, Klemens Rzymski, apologeci, Ireneusz, itd....
- Znaczenie Edyktu Mediolańskiego, zamysł Konstantyna: chrześcijaństwo duchowym spoiwem Cesarstwa.
- **Donatyzm:**
 - 313 Kartagina: spór między Donatem a Cecyliuszem o biskupstwo. Apelują do Konstantyna. Ten zwołuje synod uznający Cecyliusza.
 - 316 ponowna prośba zwolenników Donata o interwencję. Konstantyn wysłał wojsko przeciw donatystom.
 - Schizma donatystyczna trwa przez następne stulecie.
 - Augustyn uczestniczy w polemikach i dyskusjach na temat użycia wojska cesarskiego przeciw donatystom – godzi się z takim rozwiązaniem. [Augustyn i donatyzm. Cesarski nakaz mszy niedzielnej.](#)
- **3 marca 321 - Edykt Konstantyna o wolnej niedzieli.**
- Rola cesarza w zwoływaniu soborów: Wschód - bez zgody cesarza sobór nieważny.
- Wg Euzebiusza Cesarz to *pontifex maximus* chrześcijaństwa.
- Rola cesarza w kryzysie ariańskim.
- Rzym – [Pertraktacje Liberiusza z Konstancjuszem.](#)
- Ambroży – skuteczna obrona niezależności Kościoła.
- Jan Chryzostom - nieskuteczna obrona niezależności Kościoła – reakcja biskupów po wygnaniu Jana.
- Usunięcie posągu Victorii z Sali Senatu Rzymskiego.
- Zrzeczenie się przez Cesarza Gracjana tytułu *pontifex maximus* wobec religii pogańskich. Sami cesarze nigdy nie nazywali siebie *pontifex maximus* w odniesieniu do Kościoła.
- W 392 roku Teodozjusz Wielki zakazał wyznawania innych religii niż chrześcijaństwo, podnosząc je do rangi religii państwowej.
- W 393 roku zakazał on organizacji starożytnych igrzysk olimpijskich, uznając je za relikty pogaństwa.

Euzebiusz z Cezarei

49

Ur. 264-5 w Cezarei Palestyńskiej – lokalne centrum handlu i kultury, skrzyżowanie kultur.

Uczeń w szkole Pamfila, ucznia Orygenesesa. Zajmuje się gromadzeniem zbiorów biblioteki „miejskiej”, w tym pismami Orygenesesa.

303 – Prześladowanie za Dioklecjana. Euzebiusz ucieka do Tyru i Egiptu. (Epifaniusz oskarżył go o tchórzostwo a nawet kolaborację).

309 – Męczeństwo Pamfila. Euzebiusz przejmuje wiele jego zadań.

314 – Biskup Cezarei. Współpracuje z Konstantynem w odbudowie życia kościelnego po prześladowaniach.

Odwiedza Cesarza w Nikomedii i Konstantynopolu. W sporze ariańskim usiłuje zachować neutralność pomiędzy Aleksandrem i Ariuszem, ale ...

325 – Synod w Antiochii oskarża go o arianizm.

Sobór w Nicei – Euzebiusz podpisuje *credo*. Ma opory, uważa je za bliskie sabelianizmowi.

335 – Przewodniczy synodowi w Tyrze uczestniczy w złożeniu Atanazego z urzędu.

Polemizuje z Marcelim z Ancyry.

335 – Uroczysta mowa ku czci Konstantyna na 30. rocznicę panowania – *laus Konstantini*.

340 – umiera.

Euzebiusz – dzieło

50

- ***Historia kościelna*** (290-325). Zamysł apologetyczny: To sam Bóg doprowadził Kościół do zwycięstwa. Euzebiusz chce przedstawić:
 1. Listy biskupów najważniejszych kościołów (w tym Rzymu).
 2. Nauczycieli i pisarzy chrześcijańskich.
 3. Herezje.
 4. Karę, jaka spotkała lud żydowski.
 5. Prześladowania chrześcijan.
 6. Męczenników i ostateczne zwycięstwo chrześcijaństwa.
- *Męczennicy Palestyńscy*
- *Życie Konstantyna, Pochwała Konstantyna*
- *Kroniki, Onomastikon* – zainteresowania historyczne i geograficzne
- Dużo komentarzy biblijnych – kontynuator Orygenesusa, ale dokładna informacje historyczne i geograficzne.
- Polemiki z Marcelim z Ancyry w ramach sporów ariańskich.
- Euzebiusz jako pierwszy pisze o potrójnym urzędzie Chrystusa: królewskim, kapłańskim i prorockim (Dem. Ev. 4,15,20) – Te urzędy odzwierciedlają się w Kościele, w urzędach: kapłana, nauczyciela, męczennika.
- Najważniejsi historycy po Euzebiuszu: Sozomen Hermiasz i Sokrates Scholastyk, Konstantynopol, 1. poł. V w. Teksty polskie patrz:
 - www.philosophia.ex-causa.net/Ebooks/Sokrates_Scholastyk---Historia_kosciola.pdf
 - www.philosophia.ex-causa.net/Ebooks/Sozomen_Hermiasz---Historia_kosciola.pdf

Monastycyzm

- Antoni Pustelnik (250-356), Atanazy, *Życie Antoniego*:
 - Podkreśla koptyjskie pochodzenie. Ze wsi egipskiej.
 - Z chrześcijańskiej rodziny
 - Przemiana po wpływem słów Ewangelii (w wieku 18 lat)
 - Barwne opisy pokus
 - 20 lat w zupełnej samotności
 - Potem przyjmuje uczniów, ale nie tworzy klasztoru
 - *Listy* – antropologia duchowa wzorowana na Orygenesie
- Apoftegmaty – świadectwo monastycyzmu pustelniczego
- **Pachomiusz (ok. 320 klasztor w Tebach, zm.346) – pierwsza reguła, bliska regulaminowi wojskowemu.**
- Bazyli – reguła Bazylego stała się podstawą życia monastycznego chrześcijańskiego Wschodu
- Ewagriusz z Pontu (345-399). Egipt. Tradycja orygenistyczna
- Jan Kasjan (360-435). Od 380: Betlejem – Egipt – Konstantynopol – Rzym. Ok. 415 przybywa do Marsylii.
- Augustyn – reguła Augustyna – wzorowana bardziej na Bazylim niż Pachomiuszu
- Benedykt – reguła Benedykta - patrz dalej.

L. Nieścior, *Anachoreza w pismach Ewagriusza z Pontu*, Kraków 1997.

A. Nocoń, *Jan Kasjan*, Kraków 2004.

G. Bunge, *Ewagriusz z Pontu – mistrz życia duchowego*, tł. J. Bednarek, A. Jastrzembski, A. Ziernicki, Kraków 1998.

V. Desprez, *Początki monastycyzmu. Dzieje monastycyzmu chrześcijańskiego do soboru efeskiego (431)*, t. 1. i 2., tł. J. Dembska, Kraków 2000.

Monastycyzm. Historia i duchowość, red. W. Zatorski, Tyniec-Kraków 2002.

A. Gullaumont, *U źródeł monastycyzmu chrześcijańskiego*, t. 1. i 2., tł. S. Wirpszanka, Kraków 2006.

M. Kozera, *Ideały ojców pustyni. Pathos i apatheia*, Lublin 2000.

I wiele innych...

Chronologia kryzysu ariańskiego

(Ważniejsze daty)

52

- 311 – Ariusz wyświęcony w Aleksandrii.
- 312 – Aleksander biskupem Aleksandrii.
- 318 lub 319 – Dyskusja Aleksandra bpa A. z presbiterami o Trójcy. Ariusz oskarża Aleksandra o sabellianizm. Popiera poglądy adopcjanistyczne Lucjana z Antiochii.
- Aleksander zwołuje synod. Poglądy Ariusza potępione. Ariusz skarży się Euzebiuszowi z Nikomedii (następcy Lucjana z Antiochii). Stwierdza także, że wielu biskupów zostało przez Aleksandra potępionych.
- Euzebiusz zaprasza Ariusza do Nikomedii. Rozsyła list broniący Ariusza.
- 325 – Hozjusz, jako przedstawiciel Konstantyna, przewodniczy antyariańskiemu synodowi w Antiochii. Synod potępia m.in. Euzebiusza z Cezarei.
- 325 – Konstantyn zwołuje synod (sobór) w Nicei dla ujednoczenia wyznania wiary w Kościele. Wyznanie nicejskie. Ariusz i dwaj jego zwolennicy nie podpisują wyznania. Zostają zesłani do Illiri.**
- 327 – Ariusz i Euzoniusz piszą do Konstantyna list z prośbą o przywrócenie do Kościoła i bronią swej ortodoksji.
- 328 – Konstantyn wzywa Ariusza z wygnania w Illiri.
- 328 – Atanazy zostaje biskupem Aleksandrii.
- 335 – Synod w Tyrze i Jerozolimie przywraca Ariusza do jedności kościelnej. Atanazy pozbawiony urzędu.
- 336 – Ariusz umiera w Konstantynopolu.
- 337 – Umiera Konstantyn niedługo po chrzcie udzielonym mu przez Euzebiusza z Nikomedii.

Chronologia kryzysu ariańskiego

(Ważniejsze daty cz. 2)

53

- 338 – Synod w Antiochii ponownie składa Atanazego z urzędu. To się będzie powtarzało.
- 340 – Konstans rządzi na Zachodzie - jest zwolennikiem Atanazego i Nicei. Biskup Rzymu – Juliusz I - przyjmuje Atanazego do jedności kościelnej.
- 341 – Dwa synody ariańskie w Antiochii uchwalają pierwsze, drugie i trzecie antynicejskie wyznanie wiary:
- 343 – Konstans zwołuje synod w Sardyce. Biskupi wschodni i zachodni nie dochodzą do porozumienia Dwa oddzielne oświadczenia. Bp Wschodu wydają czwarte antynicejskie wyznanie wiary.
- 344 – Kolejny synod w Antiochii ogłasza piąte antynicejskie wyznanie wiary *Makrostichos*.
- 351 – Drugi synod w Sirmium – szóste antynicejskie wyznanie wiary.
- 355 – Synod antynicejski w Mediolanie (na Zachodzie rządzi Magnencjusz – antynicejczyk). Potępiony Atanazy.
Ożywa dyskusja pod wpływem wystąpień Aecjusza i Eunomiusza.
- 357 – Trzeci synod w Sirmium – siódme antynicejskie wyznanie wiary, **czysto biblijne, bez *homousios* i *homoiusios***, ale uznające że Ojciec jest większy od Syna.
- 358 – Synod w Ancyrze. Bazyli, bp Ancyry, proponuje **homoiusios**. 8. wyznanie.
- 359-60 – Konstanty zwołuje podwójny synod w:
Rimini (Zach.) - większość bpów potwierdza wyznanie nicejskie i użycie słowa *substantia*
Seleucji (Wsch.) 9. wyznanie wiary. Odrzuca *homoousios* i *homoiusios*: „**Syn podobny we wszystkim...**”
- Kolejne synody i antynicejskie wyznania wiary – w sumie 11.
- 373 – Atanazy umiera 3. maja.
- 381 – Sobór w Konstantynopolu. Wyznanie wiary nicejskie z dodanymi artykułami o Duchu Świętym i Kościele.**

Treści sporu ariańskiego

- **Poglądy Ariusza:**

- „Wyznajemy jedyne Boga, jedyne niezrodzonego, jedyne wiecznego, jedyne bez początku, jedyne prawdziwego”.

Wobec tego Ariusz uznaje Syna Bożego za:

Pierworodnego, najdoskonalsze stworzenie (gignnsiw - gignsiw), Stworzyciela, pierwociny stworzenia, Syna, Mądrość, Słowo Ojca, Boga, ale mającego początek („Był czas, kiedy Syna nie było”) i dlatego różnego w swej istocie od Boga.

- **Ariańska interpretacja Biblii:**

- Teksty mówiące o jedności Syna i Ojca, oraz o tym, że kto zobaczył Syna widział także Ojca (J 10,30, 14, 9-10) są interpretowane jako wskazujące na jedność woli i objawiającą funkcję Syna.
- Teksty mówiące o jedności Boga (J 17,3; Mk 10,18) oraz, przede wszystkim:
 - Pwt 6,4: „Słuchaj Izraelu, Pan jest naszym Bogiem – Panem jedynym”
 - **1 Tym 2,5: „Jeden jest Bóg, jeden też pośrednik między Bogiem, a ludźmi – człowiek Chrystus Jezus”**
- Teksty mówiące o tym, że moc Syna pochodzi od Ojca:
 - J 5,22: „Ojciec bowiem nie sądzi nikogo, lecz cały sąd przekazał Synowi”
 - J 3,35: „**Ojciec miłuje Syna i wszystko oddał w Jego ręce**”
 - Łk 10, 22: „Ojciec mój przekazał mi wszystko”
- Teksty o Synu, jako uczynionym przez Ojca, przedmiocie działania Boga
 - Dz 2,36: „Jezusa, którego wyście ukrzyżowali, uczynił Bóg i Panem i Mesjaszem”
 - Hbr 3,1-2: „zwróćcie uwagę na Apostoła i Arcykapłana naszego wyznania, Jezusa, bo **On jest wierny Temu, który Go uczynił**”. (Por. Hbr 1,4)
- Teksty o zmienności i cierpiętności Jezusa: Mt 26,39
 - J 12,27: „teraz dusza moja doznała lęku”
 - Łk 2,52: „Jezus czynił postępy w mądrości”

Treści sporu ariańskiego

- Teksty mówiące o ludziach jako synach, zrodzonych przez Boga, bogach:
 - Iz 1,2: „Wykarmiłem i wychowałem synów”
 - Pwt 32,18: „Zapomniałeś o Bogu, który cię zrodził”
 - Hi 38,28: „Czy deszcz także ma ojca, a kto zrodził krople rosy”
 - **Ps 82 (81),6: „Ja rzekłem, jesteście bogami i wszyscy synami Najwyższego”.**
- Tekst wiążący:
 - **Prz 8,22-5 wg LXX: „Pan minie stworzył (iktisijn), swe arcydzieło, jako początek swej mocy, od dawna, od wieków jestem stworzona (yemel ūvsijn), od początku, nim ziemia powstała, przed oceanem istnieć zaczęłam, przed źródłami pełnymi wody, zanim góry zostały założone, przed pagórkami zaczęłam istnieć (genn~me)”.**

Pytanie o pochodzenie doktryny Ariusza: M. Simonetti uznaje ją za skrajny orygenizm, ale Aleksander i Atanazy uznawali Ariusza za ucznia Pawła z Samosaty. Z kolei Ariusz oskarżał bpa Aleksandra o sabelianizm.

• Symbol Nicejski:

...kaŭ epw ŝna kærion flhsoèn Xristñn,
 tòn uŝòn toè yeoè,
 gennhyjnta ðk toè patròw monogen° toutjstin ðk t°w oéslaw toè patrñw,
 yeòn ðk yeoè, fÇw ðk fv tñw, yeòn ŽI hyinòn ðk yeoè ŽI hyinoè,
 gennhyjnta oé poihyjnta, ðmooæsiõn tÒ patrŭ,...

Treści sporu ariańskiego

„Współistotny” to najważniejsze wyrażenie antyariańskie symbolu. Problemy:

1. Niebiblijne pochodzenie słowa,
2. Jego dwuznaczność: możliwość rozmienia go w sensie indywidualnym (powszechniejsze); lub ogólnym (w ramach myślenia platońskiego)

Przy rozumieniu indywidualnym – formuła wiary brzmiałaby sabeliańsko.

- **Obrońcy Nicei:**
 - Atanazy
 - Neonicejczycy: Bazyli, Grzegorz z Nazjanzu, doprecyzowali pojęcia i zrównoważyli naukę o homoousios przez wyraźne mówienie o trzech hipostazach.
- **Fracje antynicejskie:**
 - Anomejanie: Aecjusz i Eunomiusz (początek działalności ok. 355) twierdzili, że zrodzony nie może być jednej istoty z rodzącym. Bóg – niezrodzony. Zrodzony = stworzony.
 - Homeousianie i homoianie (czasem zwani semiarianami): identyfikowali ousia i hipostasis: Ojciec i Syn są podobni pod względem istoty (*homoion kat ousia) – Wyznanie wiary w Ancyrze 358.
 - Macedonianie – homeousiane w Konstantynopolu, ok. 360., negowali boskość Ducha Świętego (nazwa od kapłana Macedoniusza)
- Symbol Konstantynopolitański: S. Nicejski z dopisanymi artykułami o boskości Ducha Świętego i o Kościele.

Atanazy z Aleksandrii

Ur. 295 w Aleksandrii.

319 – diakon bpa Aleksandra.

325 – najbliższy współpracownik Aleksandra w Nicei. Uczestniczy w układaniu credo. Prawdopodobnie to on wprowadza *ὁμοοἰσιον* do tekstu.

328 – Bp Aleksandrii. Opozycja melecjan. Atanazy wizytuje kościoły egipskie, aby osłabić melecjan i zintegrować mnichów-pustelników z Kościołem.

Melicjanie – zwolennicy bpa Lykopolis, Melicjusza odpadłego od jedności z Kościołem po kłótni z bpem Aleksandrii, Piotrem.

335 – Synod w Tyrze składa Atanazego z urzędu (koalicja melecjan i euzebian (od Euzebiusza z Nikomedii) oskarża Atanazego przed Konstantynem o przestępstwa kryminalne). Atanazy jedzie do Konstantynopola – do Cesarza. Cesarz zsyła go do Trewiru. (1 wygnanie).

337 – A. wraca po śmierci Konstantyna. Ta sama koalicja chce go usunąć z urzędu.

339 – Cesarz Wschodu, Konstantyn II, usuwa go z urzędu. **Atanazy ucieka do Rzymu, do bpa Juliusza (2. wygnanie). Juliusz udziela mu pokoju kościelnego i uznaje depozycje A. za nielegalną.**

340 – Synod w Rzymie uznaje także ortodoksję Marcelego z Ancyry (jedna hipostaza). Konstans pokonuje Konstantyna II.

346 – Atanazy wraca do Aleksandrii. Wkrótce potem jest oskarżany o konspirację przeciw Konstantemu.

355 – Synod antynicejski w Mediolanie (na Zachodzie rządzi Magnencjusz – antynicejczyk, uzurpator*).

356 – Konstancjusz II siłą usuwa Atanazego ze stolicy biskupiej, osadza Grzegorza (3. wygnanie).

Atanazy ukrywa się wśród mnichów. Dużo pisze. Odrzuca jako ariańskie, wyznania z Sirmium, Rimini-Seleucji.

361 – śmierć Konstancjusza II, zamordowany Grzegorz, bp osadzony przez Cesarza. Atanazy wraca do Aleksandrii.

362-3 – Julian Apostata wygania Atanazego (4. wygnanie).

365-6 – Walens, sprzyjający homoianom, wygania Atanazego (5. wygnanie).

3.05.373 – Atanazy umiera w Aleksandrii.

Atanazy - dzieło

- **Pisma (wybrane):**
 - *Mowa przeciw poganom i O wcieleniu Słowa.* (318)
 - *List o dekretach Soboru w Nicei* (350-1)
 - *Trzy Mowy przeciw arianom* (356?)
 - *Apologie: przeciw Arianom, do Konstancjusza, do Konstansa* (357)
 - *List o synodach w Rimini i Seleucji* (360?)
 - *Listy do Serapiona* (358-362)
 - *List do Antiocheńczyków* (362)
 - *Listy paschalne: I. 1* (329) – 6 dni Postu, *I.2* (330) – 40 dni Postu, *I.39* (367) – Kanon NT.
 - *Życie Antoniego* (357)

- **Trójca Święta:** W Trójcy nie ma nic dodanego, nic stworzonego. A. broni symbolu nicejskiego - komentuje *homoousios*: zrodzenie w Bogu: ponieważ niecielesne, jest bez początku i bez podziału – zostaje tylko współistotność.
- A. nie ma przekonania do sformułowania: trzy hipostazy, przechył w stronę jedności.

- **Chrystologia** – oparta na zasadzie soteriologicznej:
- Co nie zostało przyjęte przez Logos, to nie zostało zbawione. Logos zjednoczył z sobą naturę ludzką. Bóg Stał się człowiekiem aby nas uczynić bogami: $\text{A}\epsilon\tau\omega\ \text{g}\epsilon\text{r}\ \alpha\eta\eta\eta\text{r}\ \text{A}\phi\eta\sigma\epsilon\text{n},\ \alpha\eta\alpha\ \text{2}\mu\epsilon\lambda\omega\ \text{y}\epsilon\omega\text{p}\omega\iota\eta\gamma\ \zeta\mu\epsilon\eta$
- Logos wcielony pokonał śmierć dla siebie, a więc i dla całej ludzkości.
- Maryja jest **Bogarodzicielką**.
- Jednak jest to chrystologia oparta na fundamencie Logos – *sarx* i Atanazy nie znajduje, poza biernym przyjęciem zbawienia, żadnej istotnej funkcji dla duszy ludzkiej Jezusa: śmierć Jezusa to odłączenie się Logosu od ciała.
 - Jego przyjaciel Apolinary został oskarżony o herezję: negowanie pełni człowieczeństwa JCH, a zwłaszcza istnienia duszy rozumnej. To by, wg Apolinarego, otwierało drogę do popełnienia grzechu przez JCH (Synod w Rzymie 377, Antiochia 379, Konstantynopol 381)
 - Formuła Apolinarego: $\mu\eta\lambda\alpha\ \text{f}\alpha\sigma\iota\omega\ \text{t}\omega\epsilon\ \text{y}\epsilon\omega\epsilon\ \text{I}\ \eta\gamma\omega\ \text{sesark}\omega\ \mu\eta\ \eta\eta$.

- **Duch** pochodzi od Ojca przez Syna.

- **Niepodważalność formuły Soboru w Nicei** – przeciwko nowym formułom wykluczającym *homoousios*. Tym samym Atanazy stawia podwaliny pod refleksję nad kościelnym statusem soborów, a przede wszystkim ostatecznym charakterem orzeczeń soborowych – jak je później określono – dogmatów.

Hilary z Poitiers

59

Ur. 315 w Poitiers z bogatej niechrześcijańskiej rodziny. Dobre wykształcenie filozoficzne i retoryczne. Był żonaty. Miał córkę.

Poszukiwanie prawdy prowadzi go do nawrócenia. Chrzest.

350 – Kler i lud wybiera go na biskupa Poitiers.

Komentarz do Ewangelii Mateusza – raczej literalno-gramatyczny.

355 – Synod w Mediolanie potwierdza złożenie Atanazego z urzędu. Hilary w nim nie uczestniczy.

Zapoznaje się z Wyznaniem nicejskim. Uznaje je za zgodne z Pismem. Organizuje biskupów w Galii – zwolenników Nicei i opozycję wobec orzeczeń synodu w Mediolanie.

356 – synod w Biterrae (Béziers) pod przywództwem Saturnina potępia Hilarego. Cesarz Konstancjusz II* zarządza wygnanie Hilarego do Frygii. Tam H. poznaje teologię wschodnią.

Pisze: *O Trójcy Świętej* – pierwsze łacińskie pismo podejmujące problematykę sporu ariańskiego.

O synodach czyli o wierze chrześcijan wschodnich.

360-1 – powraca do Galii. Prowadzi synod w Paryżu ponawia ekskomunikę Saturnina. Ekskomunikuje uczestników synodu w Rimini (359).

Traktaty do Psalmów, Traktat o Tajemnicach – świadectwo zapoznania się z egzegezą alegoryczną.

364-5 – synod w Mediolanie. Nie udaje się usunąć homojańskiego bpa Auksencjusza. Ten umiera 373. Po nim biskupstwo obejmuje Ambroży.

Hilary umiera 367-8.

Bazyli z Cezarei Kapadockiej

Ur. 329-3 najstarszy spośród 10 dzieci bogatej rodziny – *curiales* –, od pokoleń chrześcijańskiej.
Ojciec – Bazyli Starszy. Siostra Makryna – prowadzi życie monastyczne ma wpływ na Bazylego i Grzegorza z Nyssy.

Nauka: Cezarea K. (poznaje Grzegorza z Nazjanzu)

348-9 Konstantynopol (uczeń Libaniosa)

350 – Ateny

355-6 – Nauczyciel retoryki w Cezarei

356 – Chrzczenie i przyjęcie posługi lektora. Wpływ siostry Makryny Starszej

357 – Odchodzi do pustelni w Poncie

Podróże do Egiptu, Palestyny, Syrii, Mezopotamii

360 – Towarzyszy bpowi Dianiusowi na synodzie w Konstantynopolu

Dalszy pobyt w pustelni – z Grzegorzem z Nazjanzu

364 – Święcenia prezbiteratu. Pomaga biskupowi. Dyskusje teologiczne. Reorganizacja liturgii. Pomoc ubogim.

370 – Biskup Cezarei

Cesarz Walens (zwolennik homoios) dzieli administracyjnie Kapadocję. Bazyli dba o ustanowienia nicejskich bpów (m.in. Grzegorz u Nazjanzu i z Nyssy)

Dyskusje o orzeczeniach Nicei i o Duchu Świętym.

378 jesienią (lub 379) – Bazyli umiera.

Bazyli - dzieło

61

Filokalia wraz z Grzegorzem z Nazjanzu

Mały Ascetikon

Wielki Ascetikon: *Reguły dłuższe i krótsze*

Listy (350): w tym „kanoniczne” (188,199,217) o dyscyplinie kościelnej

Korespondencja z Libaniosem

Do młodzieńców, jaki mogą odnieść pożytek z czytania ksiąg pogańskich

Homilie (46): 9 homilii *O sześciu dniach stworzenia* – wyjątkowo dosłowna interpretacja

Przeciw Eunomiuszowi – Bazyli neonicenicki: precyzuje słownictwo: jedna *ousia* trzy hipostazy

O Duchu Świętym – bardzo ostrożnie o boskości, nie używa *homoousios* rozróżnia *kerygma* i *dogma* (tylko dla wtajemniczonych). Domaga się tylko, aby przeciwnicy nie nazywali Ducha stworzeniem.

O chrzcie

- *Liturgia Bazylego* – nawiązuje do jego twórczości na polu liturgii, ale ukształtowała się później. *Anafora* * *nosi wyraźne ślady jego autorstwa.* **

Grzegorz z Nazjanzu czyli Grzegorz Teolog

62

J.M. Szymusiak, Grzegorz Teolog, Poznań 1965.

N. Widok, Physis w pismach Grzegorza z Nazjanzu. Studium z teologii patrystycznej, Opole 2001.

G. Jaśkiewicz, Keryks – kerygma w mowach Grzegorza z Nazjanzu, Siedlce 2003.

N. Widok, Grzegorz z Nazjanzu, Kraków 2006.

Ur. **326** – Najstarszy syn Grzegorza, posiadacza ziemskiego (bp. Nazjanzu 329-374).

Studia : Cezarea Kapadocka (poznaje Bazylego), Cezarea Palestyńska, Aleksandria (chrzest), Ateny.

339 – Powrót. Grzegorz pragnie prowadzić życie monastyczne. Dołącza do Bazylego w jego pustelni w Poncie – *Filokalia*.

350 (ok.) Ojciec wbrew jego woli wyświęca go na prezbitera.

361-2 - Ucieka z powrotem do Bazylego.

362 - Skruszony wraca do ojca – **apologia swojej ucieczki** – pierwszy traktat o kapłaństwie.

372 – Bazyli osadza go na biskupstwie w Sasimie. Grzegorz ucieka w góry.

Odmawia też przejęcia biskupstwa po ojcu

375 – Osiada w klasztorze.

379 – Po objęciu władzy przez Teodozjusza wezwany do Konstantynopola. Przewodniczy wspólnocie nicejskiej w kościele Anastasis.

379-381 – wygłasza wiele mów (prawie połowa wszystkich zachowanych). **5 Mów Teologicznych**.

381 Sobór – m.in.. Potwierdza nominację Teodozjusza: Grzegorza na stolicę biskupią w Konstantynopolu. Grzegorz szybko rezygnuje i wycofuje się do życia zakonnego.

Umiera ok. **390**.

- Mowy (45), poematy, listy
- M.2 Apologia o swojej ucieczki i rozprawa o kapłaństwie. Pierwszy traktat o kapłaństwie
 - Władza nad duszami, wielka odpowiedzialność kierowania duszami poprzez nauczanie – prawidłowe nauczanie o Bogu w Trójcy. Głoszenie Słowa stosowne do potrzeb i możliwości słuchaczy. Obowiązek doskonałości
- M.27 (t.1) Mowa wstępna do eunomian o teologii
- M. 28 (t.2) Poznanie Boga
- M. 29 (t.3) O Synu Bożym I
- M. 30 (t.4) O Synu Bożym II
- M. 31 (t.5) O Duchu Świętym
- M.40 O świętym chrzcie

Eunomianie – zwolennicy Eunomiusza radykalnie oddzielającego ousia Syna i ousia Ojca.

Teologia Grzegorza z Nazjanzu

- Niepoznawalność Boga przeciw „epistemologicznemu optymizmowi” eunomian
 yeol ogła – nauka o Bogu samym.
 ołkonomla – nauka o działaniu Boga – centrum nauki o Trójcy.
- „między sabelianizmem a arianizmem”
- Cały kosmos mówi o Bogu.
- Przede wszystkim natura człowieka mówi o Bogu.
- Bóg w swej istocie i naturze jest zupełnie niepoznawalny.
- Broni omoosiw. Jedna oesla to jedność trzech hipostaz w Bogu (czasem mówi także o *prosopa). oesla □ = fisis.
- Trzy wyróżniki (pdiñhtew) hipostaz: Ojciec – niezrodzony (Žgennhsła), Syn – zrodzony (ginnhsiw) Duch – pochodzący (pkpñreusiw).
- Nauka o Trójcy oparta na założeniu zbawczym: Cel historii zbawienia - zjednoczenie z Bogiem - osiągamy przez Syna w Duchu.
- Dlatego ostro atakuje Apolinarego (też aleksandryjczyka): Logos przyjął nie tylko ciało, ale przede wszystkim duszę i rozum ludzki, bo te, jako najciężej dotknięte grzechem, najbardziej potrzebowały zbawienia.
- Jezus: yeñw Žnyrv pofñrow a nie sarkofñrow . (Ireneusz: Człowiek nosi Syna Bożego*)
- To co nie zostało przyjęte nie zostanie zbawione – ta zasada jest już u Atanazego, a może i u Orygenesusa.
- W Jezusie dwie natury i jedna osoba (w odniesieniu do Jezusa używa słów fæsiw i prñsvpon)
- O Duchu – wieczny, pochodzi od Ojca, odbiera tę samą chwałę co Ojciec i Syn. Brak wyraźnego stwierdzenia w Piśmie o Duchu jako Osobie Bożej wynika z pedagogii Bożej – ołkonomla. Bazyli zaś odróżnia *kerygma* i *dogma*.
- Grzegorz przygotowuje treści dotyczące Ducha Świętego zawarte w Symbolu Konstantynopolitańskim.
- W odróżnieniu od Augustyna, Grzegorz mówi o tym, że człowiek jest godzien zbawienia jako obraz Boga, a nie tylko zdolny do otrzymania zbawienia.
- Upadek był błędem, słabością, ulegnięciem szatanowi, a nie przestępstwem.

grzech – odkupienie – zbawienie

Wschód (Orygenes, Atanazy, Grzegorz z Nazjanzu)

- **Grzech:** zblądzenie, upadek, choroba – zepsucie natury ludzkiej.
- **Zbawienie** przez dotknięcie natury Boskiej: wcielenie, uniżenie natury Boskiej, daje uzdrowienie.
- „co nie zostało przyjęte, to nie zostało zbawione”
- Śmierć na krzyżu szczytem uniżenia – kenozy.
- Logos pokonał śmierć dla siebie, a więc i dla całej ludzkości.
- Cel ostateczny:
 - Udoskonalenie natury ludzkiej, Wszak: ***Bóg stał się człowiekiem, aby uczynić człowieka bogiem***
 - Zjednoczenie – przeobóstwienie: yeopolhsiw, yjv siw

Zachód (Meliton, Augustyn)

- **Grzech** (M.) wpadnięcie w niewolę szatana czyli śmierci.
- Grzech pierworodny (A.): przestępstwo, zaciągnięcie winy, zupełne osłabienie wolnej woli – pożądliwość, wpadnięcie w niewolę szatana, (*massa damnata*).

Koncepcje zbawienia

- Wykupieńcza (Meliton): Śmierć Jezusa to zwycięstwo nad szatanem – śmiercią i wydarciem mu okupu: wyrwanie człowieka z niewoli.
- Ofiarnicza (Augustyn): Ofiara krzyża to zadośćuczynienie Bogu z winę grzechu:
Krzyż Chrystusa był konieczną ofiarą. Krew Jezusa zmyła zmasę grzechu.
- Owoc odkupienia:
 - Wyzwolenie
 - Przyjęcie do wspólnoty zbawionych

J. Le Goff, *Narodziny czyśćca*, tł. K. Kocjan, Warszawa 1997.

Grzegorz z Nyssy – życie i dzieła

65

E. Kotkowska, Pomyśleć świat jako całość według św. Grzegorza z Nyssy, Poznań 2003.

- **Ur. 335-340.** Młodszy brat Bazylego w bogatej rodzinie - *curiales* -, od pokoleń chrześcijańskiej. Siostra Makryna – prowadzi życie monastyczne ma wpływ na Bazylego i Grzegorza.
- Nie wiemy gdzie studiował.
- Był lektorem w kościele. Ożenił się.
- 371-2 Bazyl mianuje go biskupem nowoutworzonej diecezji Nyssy.
- 375-6 Synod homoiański składa Grzegorza z urzędu.
- 378 Powraca na urząd.
- 379-394 Uczestniczy w synodach przywracających nicejską ortodoksję.
- **Umiera pod koniec IV w.**

Dzieła Grzegorza z Nyssy (wybór)

- **Teologiczne:** *Do Ablabiusza o tym, że nie ma trzech bogów, Przeciw Eunomiuszowi, Przeciw macedonianom i pneumatomachom, Krytyka nauki Apolinarego, Wielka katecheza, Dialog o duszy i zmartwychwstaniu (Makryna jako nauczycielka) ...*
- **Duchowe:** *O dziewictwie, Co to znaczy być chrześcijaninem, O doskonałości, O celu życia i prawdziwej ascezie ...*
- **Egzegetyczne:** *Osiem homilii o błogosławieństwach, Pięć homilii o Modlitwie Pańskiej, Życie Mojżesza, Homilie o Pnp...*
- **Homilie świąteczne**
- **Dzieła biograficzne**
- **Listy**

Myśl Grzegorza z Nyssy

- Pyta o wartość filozofii pogańskiej dla chrześcijan. Podkreśla wyższość chrześcijaństwa, ale jego myśl jest wyjątkowo mocno przeniknięta (neo) platonizmem.
- W dyskusjach ariańskich wspiera Bazylego. Wyraźniej niż Bazyli pisze o bóstwie Ducha Świętego.
- Za Platonem przypisuje pojęciom ogólnym realność: np. natura to natura człowieczeństwa, a nie jednego człowieka. Dlatego bez problemu przyjmuje formułę nicejską – *homoousios*.
- Różnica między osobami boskimi to relacje: Na zewnątrz działa jeden Bóg. Grzegorz dystansuje się od orygenesowego subordycjanizmu.
- Neguje preegzystencję dusz, ale pisze o powszechności zbawienia.
- Rozwija teologię negatywną, ale pisze o „nieskończonej wędrówce” człowieka ku Bogu.
- Szczyt poznania Boga to wzniesienie się ducha ludzkiego ku Bogu „boskie i trzeźwe upojenie”.
- Wielki teolog dziewictwa.
- Sakrament chrztu i kapłaństwa przemieniają naturę człowieka.
- Egzegeza alegoryczna – duchowa – np. życie Mojżesza to owa nieskończona podróż, błogosławieństwa to szczeble drabiny jakubowej.

Jan Chryzostom - życie

67

J.N.D. Kelly, Złote Usta. Jan Chryzostom: asceta, kaznodzieja, biskup, tł. K. Krakowczyk, Bydgoszcz 2001.

Ur. 349 w Antiochii. Ojciec – rzymski oficer – wkrótce potem zmarł.

Matka dba o jego dobre wykształcenie w kulturze greckiej. Studia retoryki u Libaniosa. Jan zna tylko j. grecki – nie zna syryjskiego.

367 – Jan wchodzi do otoczenia bpa Melecjusza.

368 (Wielkanoc) – Chrzt. Kontakty z mnichami w otoczeniu bpa Melecjusza.

Pobył wraz z Teodorem z Mopsuesti w *asketerionie* Diodora z Tarsu. Studium egzegezy historyczno – gramatycznej.

371 – Stopień lektora.

372-8 – Pobył w pustelni w górach (w tym 4 lata od przewodnictwem surowego mnicha).

380 – Świecenia diakonatu.

386 – Świecenia prezbiteratu.

398 – Patriarcha Konstantynopola z nominacji cesarza Arkadiusza. Konsekuje Teofil AI.

402 – Jan przyjmuje czterech „Wielkich Braci” i ok. 50 mnichów egipskich ekskomunikowanych przez Teofila Aleksandryjskiego za orygenizm.

Cesarz wzywa Teofila do Konstantynopola. Chce, aby ten wycofał ekskomunikę.

403 – Teofil przybywa. Intrygi. Synod „Pod dębem” [oskarża Jana](#) pod jego nieobecność. Cesarz zatwierdza wyrok. Jan wygłasza kazanie pożegnalne: „raz jeszcze tańczy Salome i Herodiada żąda głowy Jana...” Jan wygnany. Rozruchy. Jan tryumfalnie powraca już następnego dnia.

Narasta wrogość Eudoksji.

404 (Wielkanoc) – Jan odmawia wyjazdu z miasta. Cesarz umieszcza go w areszcie domowym.

9.6.404 – Cesarz podpisuje ostatecznie wyrok zesłania do Kuskus w Kapadocji. Jan stamtąd utrzymuje kontakty ze swymi zwolennikami

Zesłanie do Pityus na wschodnim wybrzeżu Morza Czarnego.

14.9.407 – Jan umiera w drodze do Pityus.

Jan Chryzostom - dzieło

- Homilie:
 - Literalista, moralizator, znakomity kunszt oratorski
 - Kocha św. Pawła, komentuje (bodaj jako pierwszy) Dz.
 - Jezus to przede wszystkim nauczyciel
 - Nacisk na wolną wolę człowieka
- Kazania okolicznościowe:
 - m.in. wspomina, że w Antiochii już od kilku lat obchodzi się Boże Narodzenie.
- Traktat o kapłaństwie:
 - posługa Słowa
 - przystęp do „Straszliwych Tajemnic” ołtarza
 - wymóg osobistej świętości
- O wychowaniu dzieci:
 - Wzywa rodziców aby jak najbardziej osobiście angażowali się w wychowanie dzieci – co wtedy wcale nie było powszechne.
- Bardzo krytyczny wobec instytucji niewolnictwa – ale nie zakazywał wprost.
- Przypomina, że władza to tylko umowa dla społecznego porządku – jest absolutnym przeciwnikiem jakiegokolwiek sakralizacji władzy cesarskiej.

W związku ze znaczeniem Jana Chryzostoma dla historii wychowania:

H.-I. Marrou, Historia wychowania w starożytności, tł. S. Łoś, Warszawa 1969.

W. Jaeger, Wczesne chrześcijaństwo i grecka paideia, tł. K. Bielawski, Kraków 2002.

Epifaniusz z Salaminy

- Ur. 310-320
- Kontakty z mnichami egipskimi. Założył klasztor w którym zamieszkał.
- Ok. 360 bp Salaminy na Cyprze.
- 402 – przybywa do Konstantynopola aby agitować przeciw Janowi Chryzostomowi.
- Zm. 403
- Słynął jako władający pięcioma językami.
- Dyskutował z Atanazym o terminie świętowania Wielkanocy
- Aktywny w sporach ariańskich – po stronie Eustacjan (i paulinian), przeciwko nauce Melecjusza o trzech hipostazach.
- Nicejskie *homoousios* interpretował w duchu jednej hipostazy.
- Przeciwnik teologii Orygenesesa (wspierał Teofila Aleksandryjskiego w jego walce przeciw mnichom orygenistom oraz przeciw Janowi Chryzostomowi)
- Pierwszy świadek ikonoklazmu – wiele pism przeciw kultowi obrazów.
- Ancoratus.
- **Panarion omnium haeresium** (374-377) – najważniejsza i najobszerniejsza encyklopedia herezji w starożytnym Kościele.

Efrem Syryjczyk, klasyk literatury syryjskiej

306 Nisibis – 373, Liczne dzieła egzegetyczne i dogmatyczne.

Dzieła poetyckie – czasem przypisują mu Akatyst

Efrem żyje w tym samym czasie co ojcowie kapadoccy. Też walczy z herezjami – zwłaszcza z manicheizmem. Ale nie poszedł w kierunku teologii spekulatywnej, precyzowania pojęć. Jego twórczość jest przede wszystkim poezją. Jest też kontynuacją kultury azjatyckiej, poezji Melitona z Sardes, apokaliptyki.

Egzegeza literalna na przełomie IV i V w. Teodor z Mopsuestii, Diodor z Tarsu, Jan Chryzostom

M. Simonetti, Między dosłownością a alegorią. Przyczynek do historii egzegezy patrystycznej, tł. T. Skibiński, Kraków 2000.

Programowo odrzuca alegorię, sens duchowy, uznając, że to jest dodatek, a nie treść Pisma.

- Najwyraźniej to widać w komentarzu do Pnp – to są tylko pieśni weselne.
- Akceptuje, jako tradycyjną, typologię.
- Zainteresowania „naukowe”: geograficzno-historyczno-filologiczne.
- Mniej uwagi poświęca ST.
- Chrystus – Pan i Władca świata od 400 lat.
- Już nie ma poważnego problemu jedności Testamentów, dlatego mniej się zajmuje tą kwestią.
- Koncentruje się na pouczeniach moralnych.

Cyryl Jerozolimski

71

Ur. 313 w Jerozolimie

343 – święcenia prezbiteratu

348 – biskup Jerozolimy

386-7 Umiera.

Katechezy: Wstępna, 18 przedchrzcielnych (wygłoszone i spisane w 348), 5 mistagogicznych (spisane chyba już po śmierci Cyryla):

Katecheza wstępna

1. Uwagi wstępne dla kandydatów do chrztu
2. O pokucie i odpuszczeniu grzechów
3. O chrzcie
4. Główne prawdy wiary
5. O wierze i symbolu
6. „Wierzę w jednego Boga”
7. O Ojcu
8. Wszchemogący
9. W Stworzyciela nieba i ziemi, wszystkich rzeczy widzialnych i niewidzialnych
10. „I w jednego Pana Jezusa Chrystusa”
11. „W jednorodzonego Syna Bożego, który z Ojca jako prawdziwy Bóg jest zrodzony przed wszystkimi wiekami, przez którego wszystko zostało stworzone

12. „Który przyjął ciało i stał się człowiekiem”
13. „Ukrzyżowan i pogrzebion”
14. „Trzeciego dnia zmartwychwstał, wstąpił na niebiosą, siedzi na prawicy Ojca”
15. „Przyjdzie w chwale sądzić żywych i umarłych, a Królestwu Jego nie będzie końca”
16. „I w jednego Ducha Świętego Pocieszyciela, który mówił przez proroków”
17. O Duchu Świętym
18. „W jeden, święty, powszechny Kościół, ciała zmartwychwstanie i życie wieczne”

19. Mistagogiczna pierwsza: Chrzest

20. Mistagogiczna druga: Chrzest

21. Mistagogiczna trzecia: Namaszczenie (Bierzmowanie)

22. Mistagogiczna czwarta: Ciało i Krew Pańska

23. Mistagogiczna piąta: Msza święta

W katechezach Cyryla mamy najwyraźniejsze świadectwo istnienia tzw. ***disciplina arcani***. Najprawdopodobniej to wcale nie była praktyka powszechna we wczesnym chrześcijaństwie.

Oprócz katechez Cyryla zachowały się katechezy: Jana Chryzostoma i Teodora z Mopsuestii wygłoszone w Antiochii ok.390, a także Ambrożego z Mediolanu (374-397).

Cyryl Aleksandryjski

72

Ur. Koniec IV w.

403 – towarzyszy Teofilowi, swojemu wujowi podczas synodu „Pod dębem” . Złożenie z urzędu Jana Chryzostoma.

412 - Biskup Aleksandrii.

415 – Lincz na neoplatonce Hypatii.

428 – Nestoriusz biskupem Konstantynopola. Neguje tytuł Bogarodzicielka**.

429 – Cyryl w *Liście wielkanocnym* oskarża Nestoriusza o uznawanie „dwóch synów”. Obaj zwracają się do biskupa Rzymu – Celestyna I o wsparcie *
List Nestoriusza *

430 – Synod rzymski rozstrzyga sprawę na niekorzyść Nestoriusza. Celestiusz upoważnia Cyryla do depozycji Nestoriusza, jeżeli w ciągu 10 dni ten nie odwoła swoich poglądów.
2. list do Nestoriusza*

Cyryl zwołuje synod, którego efektem jest jego 3. list do Nestoriusza z 12 anatematyzmami.
Nestoriusz nie akceptuje anatematyzmów.

431 - Cesarz Teodozjusz II na prośbę Nestoriusza zwołuje sobór do Efezu.

22.06.431 – Cyryl otwiera sobór. Jego 2. list do Nestoriusza zostaje uznany za poprawne wyjaśnienie nauki z Nicei. 2. list Nestoriusza zostaje potępiony, Nestoriusz złożony z urzędu i 12 anatematyzmów Cyryla jest włączone do akt soborowych.

Antysobór biskupów wiernych Nestoriuszowi składa z urzędu Cyryla. Zostaje on, podobnie jak Nestoriusz, uwięziony i dopiero po długich negocjacjach uwolniony. Nestoriusz zostaje zesłany do klasztoru w Antiochii.

433 – Pojednanie, ale bez rehabilitacji Nestoriusza.

444 – Umiera Cyryl.

448 – Eutyches

**

Cyryl A. - dzieło i poglądy

- Dużo pisał, ale istotne są tylko: korespondencja z Nestoriuszem, anatematyzmy i *Homilie ku czci Bogurodzicy*.
- Chrystologia atanazjańska, logos – sarx, bez uwzględnienia znaczenia ludzkiej duszy. Logos stał się ciałem, a nie wstąpił w człowieka

Akceptował formułę: *m̄l̄a f̄æsiw toè yeoè I ñgou sesarkv m̄inh* (myślał, że to Atanazego, a to była formuła Apolinarego)

- Poza tym: *š̄nv siw fusik®*, *kat̄E f̄æsin*, *kat' êp̄ñstasin*.
- Nie rozróżniał precyzyjnie znaczenia pojęć: natura – hipostaza – prosopon.
- Analogia: zjednoczenie Logosu z człowiekiem – zjednoczenie ciała z duszą rozumną.
- „dla prawdziwego i nieposzlakowanego wyznania naszej wiary wystarczy uznać i wyznać, że święta Dziewica jest Bogurodzicą”
- Kult Bogarodzicy
 - Roman Melodos – (ok. 485 w Emesie w Syrii – ok. 555)
 - Kontakion
 - Akatyst

Chrystologia IV-V w.

74

Atanazy:

- Co nie zostało przyjęte przez Logos, to nie zostało zbawione. Logos zjednoczył ze sobą naturę ludzką.
- Bóg Stał się człowiekiem aby nas uczynić bogami: Αέτὸν γὰρ ἠνῆνυρ Ἄψην, ἅνα ἑμεῖν yeopoiῆμεν
- Logos wcielony pokonał śmierć dla siebie, a więc i dla całej ludzkości.
- Ale dominuje schemat Logos – sarx.

Apolinary: *mla fæsiw toè I ñgou sesarkvmjnh*

Cyryl Aleksandryjski (akceptuje, jako atanazjańską, formułę Apolinarego)

- poza tym: *ἡνυσιω fusik®*, *kat' E fæsin*, *kat' êpñstasin*.
- Analogia: zjednoczenie Logosu z człowiekiem – zjednoczenie ciała z duszą rozumną.

Grzegorz z Nazjanzu:

- To umysł i dusza najbardziej potrzebują zbawienia: Jezus: *yeñw Žnyrv pofñrow* a nie *sarkofñrow*
- W Jezusie dwie natury i jedna osoba (w odniesieniu do Jezusa używa słów *fæsiw* i *prñsvpon*)

Antiocheńczycy:

- Troska o pełnię człowieczeństwa JCH. Chrystologia oddolna, soteriologia krzyża, a więc śmierci JCH człowieka.
- Dwie natury (natura = osoba), preferowanie przedrostka współ-, Maryja - *xristotñkow*.

Leon Wielki:

- *Unus enim idemque est vere Filius Dei et vere hominis filius. Salva proprietate utriusque naturae et substantiae et in unam coeunte personam.*
- *Communicatio idiomatum*: Obie natury wykonują we wzajemnym połączeniu to, co do każdej należy, mianowicie Słowo Boże czyni to, co należy do Słowa, a ciało, to, co należy od ciała.

Formuła chalcedońska 451.

Herezje:

- Apolinary: negowanie pełni człowieczeństwa JCH, a zwłaszcza istnienia duszy rozumnej – to by otwierało drogę do popełnienia grzechu przez JCH.
 - mla fæsiw toè I ñgou sesarkvmjnh.*
 - Potępiony: Synod w Rzymie 377, Antiochia 379, Konstantynopol 381.
- Nestoriusz - nestorianie
- Eutyches - monofizyci

Synody - Sobory

- Synody – od początku
- Sobór nicejski – synod, ale ogólnokościelny
- Walka Atanzego
- Cesarz a sobory

K. Schatz, Sobory Powszechne. Punkty zwrotne w historii Kościoła, tł. J. Zakrzewski, Kraków 2001.

M. Starowieyski, Sobory Kościoła niepodzielonego, cz. I – dzieje., Tarnów 1994.

Hieronim ze Strydonu

J. Czuj, Św. Hieronim. Żywot – dzieła – charakterystyka, Warszawa 1954.

J.N.D. Kelly, Hieronim. Życie, pisma, spory, tł. R. Wiśniewski, Warszawa 2003.

T. Jelonek, Hieronim, Kraków 2003.

Ur. 347 w Strydonie w Dalmacji w bogatej chrześcijańskiej rodzinie.

Studia i chrzest w Rzymie. Znakomite obycie w literaturze łacińskiej i zauroczenie nią, znajomość greki.

Pobył w Trewirze, tam nawrócenie ku życiu monastycznemu pod wpływem lektury „Życia Antoniego”.

367-374 – Akwilea, kontakty z ascetami.

W Antiochii święcenia z rąk eustacjańskiego bpa Paulina. Poznaje Apolinarego z Laodycei.

375-8 – Pobył na pustyni chalcydcykiej sen: *'mentiris', ait, 'ciceronianus es, non christianus; ubi thesaurus tuus, ibi et cor tuum'*.

380-2 – Konstantynopol: poznaje Grzegorza z Nazjanzu; Aleksandria – poznaje Didyma Ślepego.

282-5 – Rzym, sekretarz Damazego. Kieruje kręgami kobiet – ascetek.

385 – Ucieczka z Rzymu.

386 – Klasztor w Betlejem uczy się hebrajskiego.

Spór o Orygenesesa – H. jest przeciw.

30.09.419 umiera w Beltejem.

- **Wulgata**
- W Rzymie przerabia łacińskie tłumaczenie czterech Ewangelii i psalmy według greckiego tekstu (Psalterium Romanum)
- W Betlejem od 391 zaczyna tłumaczenie ST z hebrajskiego (veritas Hebraica). Tłumaczy psalmy z hbr.
- Tłumaczy Orygenesesa najpierw z zachwytu – Np. Komentarz i Homilie do Pnp.
- 398-9 – Tłumaczy *De principiis* Orygenesesa aby wykazać fałszerstwa Rufina (tł. Hieronima nie zachowało się)
- **O sławnych mężach**
- Żywoty mnichów
- Mnóstwo komentarzy biblijnych. Początkowo parafrazy Orygenesesa.
- **Listy**

Pielgrzymki do miejsc świętych

- IV wiek to okres gwałtownego rozwoju pielgrzymek. Pierwsze miejsca, do których pielgrzymowano to Ziemia Święta i siedziby pustelników – głównie w Egipcie.
- Pielgrzymka Cesarzowej Heleny do Jerozolimy, odnalezienie relikwii Krzyża, ok. 326: Sokrates Scholastyk, Historia Kościelna 1,17:
- http://www.philosophia.ex-causa.net/Ebooks/Sokrates_Scholastyk---Historia_kosciola.pdf
- Hieronim nazwał Ziemię Świętą piątą ewangelią.
- **Egeria, Pielgrzymka do miejsc świętych (rok 383 i n.)**
 - Góra Synaj i okolice, Egipt.
 - Jerozolima: Wielki Post, Wielki Tydzień, Wielkanoc. Opisy liturgii.
 - Antiochia, Mezopotamia: Edessa, Charan.
 - Konstantynopol.
- **Dyskusja o pielgrzymkach:**
 - Hieronim – za: List 108.
 - Grzegorz z Nyssy – przeciw: List 2, O pielgrzymkach do Jerozolimy.

Do Ziemi Świętej. Najstarsze opisy pielgrzymek do Ziemi Świętej, wybór, wstęp, wprowadzenia i opr. P. Iwaszkiewicz, przedmowa M. Starowieyski, Kraków 1996.

Ambroży z Mediolanu - życie

78

J. Pałucki, Święty Ambroży jako duszpasterz w świetle ekshortacji pastoralnych, Lublin 1996.

J. Pałucki, Ambroży z Mediolanu, Kraków 2004.

Ur. 333-4 w Trewirze (339?) w rodzinie arystokratycznej. Ojciec – prefekt Galii. Legenda o roju pszczoł, który obsiadł kołyskę.

340 – Śmierć ojca i przenosiny rodziny do Rzymu. Kariera urzędnicza.

372 – *Consularis* czyli zarządca prowincji Emilia Romagna ze stolicą w Mediolanie – ówczesnej rezydencji Cesarza Zachodu. W Mediolanie biskupem jest homojanin Auksencjusz (gr.).

374 – Auksencjusz umiera. Ambroży zostaje wybrany biskupem. Legenda o dziecku, które zawołało: „Ambroży na biskupa!”

7.12.374 – Ambroży przyjmuje chrzest.

Pod kierunkiem Symplicjana studiuje: Orygenesesa, Filona Al.

Natychmiast opowiada się po stronie neoniccjczyków: Bazylego...

375 – Gracjan Cesarzem Zachodu. Ambroży przekonuje go do *credo* nicejskiego.

381 – Synod w Akwilei potępia homojańskich biskupów.

382-3 – Ambroży skłania Gracjana do usunięcia statuy Victorii z Senatu Rzymskiego. Dalsze dekry Gracjana przeciw pogańskim kultom. Gracjan rezygnuje z tytułu *pontifex maximus*. Gracjan umiera. Rządzi jego brat – Walentynian II.

Matka Gracjana, Justyna, zażądała dla homojańskiego kultu *Basilica Portiana*.

Wielkanoc 386 - Lud wierny Ambrożemu zajmuje bazylikę. Ambroży przewodniczy. Cesarz ustępuje.

386 – Cudowne odnalezienie relikwii męczenników Gerwazego i Protazego. Uroczyste przeniesienie relikwii do sanktuarium.

388 grudzień – W Callimicum w Syrii chrześcijanie spalili synagogę. Ambroży zabrania Cesarzowi żądać od chrześcijan uczestnictwa w kosztach jej odbudowy.

390 – W Tesalonikach zabito oficera- urzędnika. Teodozjusz nakazuje ukarać publicznie winnych. Ale akcja wymknęła się spod kontroli – zabito tysiące ludzi.

Ambroży pisze dyskretny, ale stanowczy list upominający Cesarza: bez publicznej pokuty Ambroży nie odprawi w jego obecności Eucharystii. Teodozjusz podejmuje pokutę.

25.12.390 – Publiczne przywrócenie Teodozjusza do jedności kościelnej.

397 – Ambroży umiera.

Ambroży - dzieło

79

- Asymiluje rzymską etykę - Cyserona i grecką teologię – Orygenesesa.
- Egzegetyczne: Przerabiane homilie (inspiracje: Filon, Orygenes, Bazyli): *O raju* (cztery rzeki to cnoty kardynalne), *A Kainie i Ablu*, *O Tobiaszu*, *Dzieje Noego*, *Dzieje Abrahama*, *Dzieje Patriarchy Jakuba czyli o życiu szczęśliwym*, *O Izaaku i duszy*, *O dobrach przynoszonych przez śmierć*, *Sześć ksiąg komentarza do sześciu dni stworzenia (Heksaemeron)*, *O Józefie Egipskim*, *O Eliaszu i poście*, *O Nabocie*, *O Hiobie i Dawidzie*, *Obrona króla Dawida jako proroka*, *O patriarchach...*
- *Wykład Ewangelii wg św. Łukasza (10 ksiąg, ks. 1-2 całkiem zależne od Orygenesesa).*
- Etyczne: *De officiis (Obowiązki duchownych)*, *O dziewicach poświęconych Bogu*, *Zachęta do życia dziewiczego*, *O wdowach...*
- Dogmatyczne: *O wierze do Cesarza Gracjana.*
- Katechetyczne: *O sakramentach*, *O misteriach*, *O pokucie*, *Wyjaśnienie symbolu.*
- Mowy pogrzebowe: *O śmierci brata Satyra*, *Pocieszenie po śmierci Walentyna*, *Mowa na zgon Teodozjusza.*
- Hymny.
- Listy.

Augustyn - kilka opracowań

80

<http://www.augustinus.it/>

E. Gilson, Wprowadzenie do nauki świętego Augustyna, tł. Z. Jakimiak, Warszawa 1953.

G. Bardy, Święty Augustyn. Człowiek i dzieło, tł. Z. Kobyłańska, Warszawa 1955.

H. Marrou, Augustyn, tł. J. S. Łoś, Kraków 1966.

P. Brown, Augustyn z Hippony, tł. W. Radwański, Warszawa 1983.

A. Eckmann, Dialog św. Augustyna ze światem pogańskim w świetle jego korespondencji, Lublin 1987.

A. Trappé, Święty Augustyn. Człowiek-duszpasterz-mystyk, tł. J. Sulowski, Warszawa 1987.

A. Hamman, Życie codzienne w Afryce Północnej w czasach św. Augustyna, tł. M. Stafiej-Wróblewska, E. Sieradzińska, Warszawa 1989.

J. Salij, Rozmowy ze św. Augustynem, Poznań 1997.

A. Eckmann, Symbol Apostolski w pismach świętego Augustyna, Lublin 1999.

H. Chadwick, Augustyn, tł. T. Szafranski, Warszawa 2000.

W. Dawidowski, Augustyn, Kraków 2005.

S. Kowalczyk, Człowiek i Bóg w nauce świętego Augustyna, wyd. 2 poszerzone, Lublin 2007.

A. Kijewska, Święty Augustyn, Warszawa, 2007.

I wiele innych...

Czasem pojawia się w bibliografiach: C. Cremona, Augustyn z Hippony: rozum i wiara, tłum. M. Serejska-Wróbel, Warszawa 1993. To jest beletrystyka, a nie pozycja naukowa i odradzam korzystanie z niej dla poznania myśli Augustyna.

Augustyn - życie

- Ur. 13.11.354 w Tagaście** w Numidii. Matka Monika, Ojciec, poganin, Patrycjusz – zubożały urzędnik. Studia gramatyki w Tagaście i Madurze.
- 370 – studia retoryki w Kartaginie. Lektura Cyserona. Zamiłowanie do mądrości. Rozczarowanie lekturą Pisma. Fascynacja manicheizmem – *auditor*.
- 374 – Powrót do Tagasty. Nauczyciel gramatyki. Nauczyciel retoryki w Kartaginie. Wątpliwości wobec nauczania manichejczyków.
- 383 – Dyskusja z Faustusem manichejczykiem. Wyjazd do Rzymu. A. przyłącza się do wspólnoty manichejczyków. Mediolan. Możliwość objęcia urzędu retora. A. słucha Ambrożego. Egzegeza alegoryczna daje klucz do przewyciężenia manichejskiej interpretacji Pisma. Krąg przyjaciół studiujących neoplatonizm (Augustyna wprowadza kapłan Symplicjanus)
- „Bóg jako niezmienne światło” (Wyzn 7,10,16-9) – platońsko uformowane chrześcijaństwo łacińskojęzyczne!!!

5.08.386 – Nawrócenie.

- 24-5.04.387 – Chrzest. Niedługo potem wyjazd do Rzymu. W Rzymie umiera Monika.
- 387 – Powrót do Afryki, do Tagasty. Życie we wspólnocie monastycznej. A. podróżując unika miast z wakatem biskupim.
- 391 – w Hipponie zgadza się pomagać greckojęzycznemu biskupowi Waleriuszowi. Świecenia kapłańskie.
- 395 – konsekracja na biskupa Hippony** (na prośbę samego Waleriusza – jeszcze przed jego śmiercią – było to przeciwne kan. 8 z Nicei).
- 397-401 – *Confessiones*: „niespokojne jest serce...”.
- 404 – Synod w Kartaginie wzywa pomocy armii cesarskiej przeciw donatystom.
- 410 – Alaryk zdobywa Rzym. Fala uchodźców dociera do Afryki.
- 411 – Cesarz Honoriusz gromadzi biskupów katolickich i donatystycznych – *Collatio Carthaginiensis*. Przewodniczy prefekt Marcellinus. Oczywiście przyznaje rację katolikom.
- 411 – Synod w Kartaginie potępia Celestiusza – zwolennika Pelagiusza. (sam Pelagiusz został potępiony dopiero w 417 przez Innocentego I).
- 26.09.426 – A. wyznacza swego następcę - Herakliusza. *Retractationes*.
- 28.09.430 – Augustyn umiera** w 14 miesiącu oblężenia Hippony przez Wandalów. Zaraz potem dociera zaproszenie cesarskie na Sobór w Efezie.

Augustyn - filozofia

- **Fundamenty**
 - Wewnętrzność: Wróć do siebie, w człowieku wewnętrznym mieszka prawda.
 - Uczestnictwo:
 - każde dobro jest dobrem albo z natury, albo przez uczestnictwo. Dobro przez uczestnictwo jest ograniczone.
 - Każde dobro jest Bogiem, albo pochodzi od Boga.
 - Niezmiennność: Istnienie prawdziwe, czyste, autentyczne to tylko istnienie niezmienne. Jest absolutnie proste. To pełnia istnienia: *non aliquando modo est, sed est est*.

- **Tematy:** Chcę poznać Boga i duszę i nic więcej? I nic więcej.
 - **Bóg:**
 - Bóg jest przyczyną istnienia światłem wiedzy, źródłem miłości.
 - Jego poznanie jest możliwe dla rozumu – droga: istnienia, prawdy, miłości. Bóg jest najwyższym dobrem.
 - Poznawanie natury Boga: (na ile to jest możliwe): droga: potwierdzenia, negacji, uwznioślenia.
 - **Człowiek** – *magna questio*: „nie jestem w stanie pojąć siebie samego”
 - Ma naturą złożoną: cielesno-duchową.
 - Stworzony na obraz Boga.
 - Każda dusza stworzona przez Boga (choć pojawia się także traducjanizm).
 - Człowiek jest, poznaje kocha poprzez uczestnictwo w Bożym byciu, mądrości, miłości.
 - Człowiek jest *capax Dei* i jednocześnie *indigens Deo*.
 - Wróć do siebie – przekrocz siebie.
 - Tylko ten, kto kocha Boga potrafi kochać siebie samego.
 - Rozum – pamięć - wola.

Augustyn - filozofia

- **Rozwiązania (być - poznawać - kochać)**
 - **Stworzenie** (filozofia i wiara)
 - Z niczego, w czasie lub wraz z czasem (stworzenie nie jest współweczne z Bogiem).
 - *Rationi seminali*.
 - Zło nie jest substancją. Istnieje zło fizyczne i duchowe.
 - **Oświecenie**
 - Nasze oświecenie to uczestnictwo w Słowie. Bóg przyczyną istnienia, poznania, miłości.
 - **Błogosławieństwo**
 - Człowiek pragnie szczęścia, miłości.
 - Szczęśliwy jest ten, kto ma wszystko, czego pragnie, i nie pragnie niczego złego.
 - *Uti* – środki do osiągnięcia szczęścia.
 - *Frui* - to, co czyni człowieka szczęśliwym i może być kochane, dla siebie samego.
 - Nieporządek moralny: *fruendis uti velle atque utendis frui*.
 - Tylko miłość Boga czyni szczęśliwym.

Augustyn - teologia

Metoda: *Crede ut intelligas - intellige ut credas*:

Pismo Święte jest duszą teologii: czytane w Kościele w zgodzie z tradycją.

Nauka chrześcijańska jest oryginalna, a nie jest kompilacją innych nauk.

W centrum jest tajemnica. „Jeżeli rozumiesz – to nie jest Bóg”

Trzeba dbać o precyzję języka teologicznego.

Opowieść o tym, jak to Augustyn usiłował napełnić morze za pomocą muszelki, którą przelewał wodę, jest apokryfem. Jej pierwsze zapisy pojawiły się w średniowieczu. Ale jest piękna i dobrze oddaje Augustynowe poczucie tajemnicy Boga, który jest nieskończenie większy od możliwości pojmowania ludzkiego rozumu.

Trójca – wyjaśniana jako relacje w Bogu:

- Bóg jest miłością: Życie wewnętrzne Boga. Poznawalne wyłącznie dzięki objawieniu.
- Ślady Trójcy w człowieku „obrazie Boga – Trójcy”: *mens, notitia, amor; memoria, intelligentia, voluntas*.

Chrystologia – wcielenie:

- Co innego Logos w człowieku, a co innego Logos, który stał się człowiekiem.
- Maryja: Matka Boga, zawsze dziewica, wolna od wszelkiego grzechu (także pierwородnego – raczej tak).

De Civitate Dei 22 księgi:

- 1-10: krytyka niemocy pogaństwa: społecznej i duchowej.
- 11-22: pochodzenie, historia i przeznaczenie dwóch państw – opartego na miłości boga i siebie samego (3x4 księgi).
- Opatrzność Boża przenika całą historię ludzkości.
- Pięć aktów dramatu: stworzenie – grzech aniołów i ludzi – przygotowanie na przyjście Chrystusa – Wcielenie i Kościół – ostateczny los.

Augustyn - teologia

85

- Przeciw manichejczykom – wielokrotnie komentuje Rdz 1-3:
 - Broni chrześcijańskiej nauki o stworzeniu: całego człowieka jako dobrego – na obraz Boga.
- Kościół **jeden, powszechny, apostołski, święty**, to rzeczywistość jednocześnie historyczna i eschatologiczna:
 - Wspólnota wiernych wsparta na fundamencie Apostołów.
 - Relacja biskupi - świeccy: *Vobis episcopus vobiscum chrisitanus*.
 - Wspólnota sprawiedliwych pielgrzymujących na świecie począwszy od Abła aż do końca świata.
 - Wspólnota zbawionych.
 - Jedność Kościoła: wiara, sakramenty, miłość.
 - Obecnie rozdziera ją: herezja, schizma, grzech.
- Sakramenty:
 - A. odróżnia ważność i owocność. Rozwiązuje dylemat Cypriana.
 - Są symbolami łaski (symbol w znaczeniu platońskim).
 - Podkreśla skuteczność sakramentu niezależnie od świętości szafarza (przeciw donatystom – o donatystach patrz „Przełom Konstantyński”).
- Kościół i władza państwowa:
 - Uznaje zasadność interwencji władzy państwowej przeciw donatystom – wg zasady: *cogite intrare*.
 - Prymat dobra i prawdy nad wolnością religijną: *Dilige et fac quod vis*. To zdanie oburzyło [Zbigniewa Herberta](#).

J. Czuj, Hierarchja kościelna u św. Augustyna, Lublin 1925.

J. Czuj, Kościół a państwo u św. Augustyna, Lwów 1918.

T. Kołosowski, Od wolności wyboru wyznania do przymusu religijnego - ewolucja poglądów biskupa Augustyna z Hippony podczas schizmy donatystycznej w Afryce Rzymskiej, Piła 2000.

S. Józwiak, Państwo i Kościół w pismach św. Augustyna, Lublin 2004.

Augustyn - teologia

86

Odkupienie: grzech pierworodny i łaska

- „Aby nie uczynić daremnym Krzyża Chrystusowego” 1Kor 1,17 – przeciw Pelagiuszowi.
 - Wcielenie ze względu na odkupienie: Tylko Bóg-człowiek, bezgrzeszny i śmiertelny mógł pojednać Boga i człowieka.
 - Odkupienie było konieczne, obiektywne, powszechne.
 - Chrystus to kapłan i ofiara.
 - **Ofiara** złożona Ojcu z wolnej woli, a nie po to, aby odplacić winę, dług diabłu.
 - Ofiara: najprawdziwsza, absolutnie wolna, najdoskonalsza, przez którą zgładził i unicestwił wszystkie winy ludzkości.
- **Usprawiedliwienie:**
 - odpuszczenie grzechów i odnowa wewnętrzna
 - usprawiedliwienie początkowe i u. ostateczne
 - **Łaska:** darmo dana, różna od darów danych w akcie stworzenia, różna od prawa i pouczenia. Umożliwia przewyciężenie skutków grzechu pierworodnego
 - **Konieczna** do uniknięcia grzechu, nawrócenia, osiągnięcia zbawienia
 - **Skuteczna:** doprowadza do uniknięcia grzechu, nawrócenia i zbawienia.
 - Problem wolności: „Jeżeli Chrystus was wyzwoli – będziecie naprawdę wolni” (J 8,36)
 - **Darmowa:** „darem Boga jest początek wiary i wytrwanie ostateczne.”
 - Predestynacja: Augustyn jest ostrożny, ale wyklucza wprost możliwość zbawienia wszystkich. Istnieje *massa damnata*, ale przede wszystkim istnieje *massa redempta*; Deus non deserit si non deseratur.
 - Tu w szczególności dochodzi do głosu dialektyczny, oparty na przeciwieństwach i dynamiczny, uznający istnienie niekonsekwencji, charakter jego teologii.
 - **Grzech pierworodny:**
 - Dotyka wszystkich ludzi.
 - Przechodzi przez przekazywanie, a nie przykład.
 - Jego natura jest tajemnicza: jest pożądliwością związaną z przestępstwem.
 - Naruszył przede wszystkim wolną wolę człowieka, „pożądliwość – grzeszna skłonność do rzeczy stworzonych (jakby były Bogiem)”.
 - Oddzielił człowieka od Boga:
 - Konieczność chrztu (stąd niemożność zbawienia nieochrzczonych niemowląt – ale nie A. użył sformułowania *limbus puerorum* – pojawiło się w średniowieczu).
 - Patrz:
http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_con_cfaith_doc_20070419_unbaptised-infants_en.html

Pelagianizm

A. Nawrocki, Pelagiusz, Kraków 2006.

Pelagiusz: chrześcijanin z Brytanii przybył ok. 380 r. do Rzymu. Tam stał się cenionym nauczycielem w kręgach ascetycznych.

Celestiusz, słuchacz Pelagiusza, przybył z Rzymu do Kartaginy ok. 410 r. Tam Paulin, diakon Ambrożego, oskarżył go na piśmie wobec Augustyna. Przedstawił w tym piśmie tezy Celestiusza. Zostały one potępione na synodzie w Kartaginie pod przewodnictwem Augustyna w 411 r.

Ostatecznie pelagian potępił Sobór w Efezie.

Tezy Celestiusza (tekst wg antologii A. Bobera):

1. **Adam został stworzony śmiertelnym. Umarłby więc, czy by zgrzeszył, czy nie.**
2. **Grzech Adama jemu samemu tylko zaszkodził, ale nie rodzajowi ludzkiemu.**
3. **Przychodzące na świat dzieci w takim są stanie, w jakim był Adam przed grzechem.**
4. **Ani przez śmierć lub przestępstwo Adama cały rodzaj ludzki nie umiera, ani też przez zmartwychwstanie Chrystusa cały rodzaj ludzki nie zmartwychwstaje.**
5. **Prawo starozakonne tak samo zapewnia wejście do królestwa niebieskiego, jak i Ewangelia.**
6. **Również przed przyjściem Pana Jezusa byli ludzie bezgrzeszni tzn. bez grzechu.**

Augustyn – jeszcze kilka ważniejszych dzieł:

- *Confessiones – Wyznania*
 - Arcydzieło literatury światowej. Publiczna „spowiedź” skierowana wprost do Boga w pierwszych latach biskupstwa. Najważniejsze źródło do poznania życia i osoby Augustyna.
- *Enarrationes - Objaśnienia Psalmów*
 - Komentarz pastoralno duchowy. Pojawiają się tam wszystkie tematy myśli Augustyna.
- *De doctrina christiana – O nauce chrześcijańskiej*
 - Obszernie rozwija teorię znaku, znaczenia słowa. Daje stylistyczne wskazówki kaznodziejom.
- Pisma monastyczne
 - Początek zakonnej tradycji augustiańskiej. Od średniowiecza reguła A. była podstawą dla zgromadzeń kanonickich, dla księży.
- Pisma o małżeństwie i dziewictwie
 - Małżeństwo jest sakramentem: teologia sakramentu małżeństwa, fundament moralnego wykładu o życiu małżeńskim. Wyraźna gradacja: stan dziewiczy jest lepszy od małżeńskiego, ale małżeństwo też jest dobre. Cele małżeństwa: zapobieganie pożądliwości, zrodzenie i wychowanie potomstwa, wzajemna wierność.
- *Retractationes*
 - Podsumowanie pod koniec życia. A. koryguje niektóre swoje wcześniejsze wypowiedzi.

P. Nehring, Dlaczego dziewictwo jest lepsze niż małżeństwo? spór o ideał w chrześcijaństwie zachodnim końca IV wieku w relacji Ambrożego, Hieronima i Augustyna, Toruń, 2005.

Trójca: Wschód - Zachód

Grzegorz z Nazjanzu:

- Bóg tajemnicą sam w sobie: ośśła jest niepoznawalna
- Hipostazy, oikonomia, pochodzenia:

Ojciec → Syn → Duch

Augustyn:

- Bóg miłością sam w sobie
- Relacje w Bogu; „życie wewnętrznie Boga”
- *persona* – niechętnie

Ojciec → Syn

Duch

Leon Wielki

90

Ur. pod koniec IV. w.

430 Archidiakon w Rzymie.

29.9.440 – wyświęcony na biskupa Rzymu.

Mocniej wiąże kler w Italii z Rzymem.

445 Z jego namowy Walentynian III odnawia prawa przeciw manichejczykom i zarządza, że postanowienia biskupa Rzymu mają moc prawną (Przeciw samodzielności Kościoła w Galii***).

448 Eutyches prosi Leona o pomoc po ekskomunice ze strony synodu w Konstantynopolu. Leon studiuje kwestie chrystologiczne.

449 Leon pisze *Tomus ad Flavianum* o dwóch naturach w Jezusie.

451 Sobór w Chalcedonie akceptuje *Tomus* wraz z dwoma *Listami* Cyryla AI.

452 Hunowie najeżdżają Rzym. Leon wraz z delegacją cesarską negocjuje z Attylą.

455 Po śmierci Walentyniana III Hunowie znowu atakują Rzym. Tym razem nie udaje się uniknąć plądrowania, ale Leon wynegocjował, że Rzymu nie spalono i nie było mordowania ludności.

458 List 165. do Cesarza, broniący postanowień Chalcedonu. Szeroko wykorzystuje argument „Ojców”.

10.11.461. Leon umiera.

Mowy i listy.

Agnosce, o cristiane, dignitatem tuam!

Chrystologia: *Unus enim idemque est vere Filius Dei et vere hominis filius. Salva proprietate utriusque naturae et substantiae et in unam coeunte personam.*

Communicatio idiomatum: Obie natury wykonują we wzajemnym połączeniu to, co do każdej należy, mianowicie Słowo Boże czyni to, co należy do Słowa, a ciało, to, co należy od ciała.

Benedykt z Nursii

91

R. Markus, Grzegorz Wielki, tł. P. Nehring, Warszawa 2005.
T. Dąbek, Święty Benedykt z Nursji, Kraków 2004.

Ur. 480-90 w Nursii.

Studia *artes liberales* w Rzymie. Szybko je przerywa. Trzy lata przebywa w pustelni w Subiaco. Wspólnota monastyczna w Vicovaro prosi go o przewodniczenie im. Godzi się ale wkrótce rezygnuje i odchodzi z powrotem do pustelni. Jednak ma uczniów, którym organizuje życie monastyczne.

Zmuszony do opuszczenia Subiaco osiada z uczniami na Monte Cassino. Były tam jeszcze zamieszkałe świątynie pogańskie - zniszczył je.

Umiera ok. 547.

Reguła Benedykta:

- Ora et labora.
- Dość szczegółowo reguluje rytm życia.
- Posłuszeństwo regule fundamentalnym środkiem drogi do doskonałości. Dużo o pokorze.
- Bliższa Pachomiuszowi niż Bazylemu.
- Dominacja modlitwy wspólnej.
- Umiarkowane ubóstwo: brak własności prywatnej, ale klasztor zapewnia pewien poziom życia.
- Nic o szczególnych praktykach ascetycznych.
- Wielka wartość milczenia.
- Przewiduje przyjmowanie dzieci do klasztoru.

Grzegorz Wielki

92

Ur. 540 w Rzymie w rodzinie senatorskiej.

572-3 *praefectus urbi*.

574-5 Odchodzi do życia monastycznego. Wspólnota benedyktyńska ****Benedykt****

579 Wyświęcony na diakona i wysłany jako nuncjusz papieski na dwór w Konstantynopolu.

585-6 Powraca do Rzymu, do swojej wspólnoty monastycznej.

3.9.590 Wyświęcony na biskupa Rzymu. *Servus servorum Dei*. Urząd jako służba i kontemplacja.

 Czas katastrof naturalnych, politycznych i kłopotów kościelnych.

 Grzegorz w praktyce zarządza miastem Rzym, porządkuje sprawy Kościoła, zwłaszcza dyscyplinę kleru.

 Wysyła benedyktynów na misje do Anglii (na czele Augustyn).

12.3.604 umiera.

Dziela:

- Niedokończony kom. do Pnp, Moralia in Job, Księga Reguły pasterskiej, 40 homilii na ew., Homilie do Ezechiela, listy (ok. 800).
- **Dialogi: Dial. 2. hagiografia Benedykta; dial. 4. – o „gregoriance”.**

W tym czasie w Rzymie działa Dionizy Mniejszy – wprowadza rachubę lat „od narodzenia Chrystusa”.

J. Naumowicz, Geneza chrześcijańskiej rachuby lat, Kraków 2000.

Cesarze Rzymscy (nie wszyscy)

PANUJĄCY	PANOWANIE	Niektóre wydarzenia z historii Kościoła i nie tylko
Gajusz Juliusz Cezar	44 przed Chr.	
August [Oktawian]	27 przed Chr. - 14	
Tyberiusz	14 - 37	
Kaligula	37 - 41	
Klaudiusz	41 - 54	
Neron	54 - 68	
Galba	68 - 69	
Wespazjan	69 - 79	
Tytus	79 - 81	
Domicjan	81 - 96	
Nerwa	96 - 98	
Trajan	98 - 117	Męczeństwo Ignacego Ant.
Hadrian	117 - 136	
Antoniusz Pius	138 - 161	Apologia Justyna „Do Antoniusza Piusa, przyjaciela mądrości”
Marek Aureliusz	161 - 180	Męczeństwo Justyna i towarzyszy
Kommodus	180 - 192	

Cesarze Rzymscy (nie wszyscy)

94

Septymiusz Sewer	193 - 211	Prześladowania, Męczeństwo Perpetuy i Felicyty, Ojca Orygenes
Karakalla	211 - 217	
Makrynus	217 - 218	
Heliogabal	218 - 222	
Aleksander Sewer	222 - 235	
Maksymin Trak	235 - 238	
Werus	236 - 238	
Filip Arab	244 - 249	
Decjusz	249 - 251	Prześladowania, Cyprian
Walerian	253 - ok. 260	Śmierć Cypriana
Gallien	260 - 268	
Klaudiusz II Gocki	268 - ok. 270	
Aurelian	270 - 275	
Tacyt	275 - 276	
Probus	276 - 282	
Karynus	282 - 285	

Cesarze Rzymscy (nie wszyscy)

95

Dioklecjan	284 - 313 [lub 316]	Ustanawia dominat. Pozbawia Senat wpływu na władzę. Ustanawia tetrarchię. Prześladowania chrześcijan
Maksymin	286 - 310	
Galeriusz	293 - 311	
Konstancjusz I	293 - 306	
Flawiusz Sewer	305 - 307	
Maksencjusz	305 - 312	
Licyniusz	308 - 325	
Maksymin Daja	308 - 313	
Konstantyn Wielki	306 - 337	313- Edykt Mediolański 321 – Ustanawia niedzielę dniem wolnym od pracy
Konstantyn II	337 - 340	340 Konstantyn II najechał Italię zarządzaną przez Konstansa jednak poległ w boju.
Konstans	337 - 350	
Konstancjusz II	337 - 361	Magnencjusz – uzurpator (350-353) zabił Konstansa, pokonany przez Konstancjusza II
Julian Apostata	361 - 363	
Jowian	363 - 364	
Walentynian I	364 - 375	Władzał zachodnią i wschodnią częścią imperium; rządy we wschodniej części przekazał swojemu bratu - Walensowi Po kilku latach mianował współcesarzem Gracjana.

Cesarze Rzymscy (nie wszyscy)

Walens	364 - 379	
Gracjan	376 - 383	Odmówił przyjęcia tytułu <i>Pontifex Maximus</i> . Nakazał wyniesienie z sali Senatu Rzymskiego pomnika Victorii.
Walentynian II	375 - 392	Zamieszkał w Mediolanie.
Teodozjusz Wielki	379 - 395	W 392 roku zakazał wyznawania innych religii niż chrześcijaństwo, podnosząc je do rangi religii państwowej W 393 roku zakazał organizacji starożytnych igrzysk olimpijskich, uznając je za relikty pogaństwa. Ostatecznie podzielił Cesarstwo na Wschodnie i Zachodnie